

הוציא אחד מגדולי הרבנים אשר חי קרוב לזמננו ספר גדול אשר יפרד והיה לשלשה חלקים (בית אפרים) ואשר בכמותו ולפי מספר מלותיו גדול קרוב לשלש פעמים מכל ששה סדרי משנה. ועתה זה היה אחרית זאת הדרישה החפשית המדומה וה' פריה, כי במשך הימים רבו משניות וכמעט יצמחו דברים אשר לא שערום הראשונים, כי בגלל הדבר הזה גם כלי מעשיהם היה בידם לכלי אשר לא יצלת עוד למלאכתם כבימי קדם, ע- כי באחרונה שנתה התורה שבעל פה את מעמדה ופניה לא היה לה עוד כבראשונה.

פרק רביעי

ארץ ישראל וארץ בבל מקומות יסודתו.

מאז ומקדם המשילו את התלמוד לים הגדול ורחב ידיים. ומה מאד יצדק המשל הזה, כי כים הזה מקום שהנחלים הולכים שם אף בן חכמת התלמוד, בה שוטפים מחקרי כל החכמים דורשי תורת היהדות מראש. וכים הזה יקבל בחיקו כל מימי נהרות מארצות שונות, כן התלמוד אסף בחצנו תורות ומחקרים ממקומות וגם מומנים שונים אלפי שמות ורבבות היות נקבצו באו בו ועלו על כל אפיקיו וימלאו את כל גדותיו. אמנם לרגלי העת וחליפותיה ים חכמת התלמוד הזה יפרד והיה לשני ראשים. הראש האחר הוא ההולך בארץ מולדת המשנה ויסודתו בדר הקדש - בארץ ישראל. ועל כן על שם ארצה ומולדתה נקראה בשם חכמת ארץ ישראל (ב"ר פט"ז) והתלמוד אשר בו מצאה מכוון לשבתה נקרא: תלמוד ארץ ישראל, ובני בבל האחרונים נקראו אותו לרוב גמרא ארץ ישראל. הראש השני הוא הולך קרבת ארץ בבל לרשת משכנות וליסוד גם שלם החכמה התלמודית. והתלמוד אשר היה מעונתה נקרא תלמוד בבלי וקראו לו גם גמרא שלגו או גמרא או ש"ס דילן וגם גמרא או תלמוד ארץ ישראל. עת הולדת שני התלמודים האלה היתה בדור הראשון אחרי יצאה המשנה לאור, המשניות היו הורתם. עוד רבי חי הרו חלו המשניות כמו ילדו, אבל לא באה עוד עת לרתנה. אבל אחרי מותו וימלאו ימיהן ללדת והנה תואמים בכמנו. התלמוד של ארץ ישראל הוא יצא ראשונה ויהי בכור לאמו. ותלמוד בני בבל יצא אחריו וידו אוחות בעקב אחיו. מעט מעט גדלו. אבל אחיו הקטן גדל מאחיו הבטר והרב יעבוד צעיר. המראה הזאת גלויה לעינינו כי נחלת חכמת התלמוד של בני בבל שפרה עליה באחריתה מנחלת חכמת התלמוד אשר לבני ארץ ישראל, ואין אדם יוכל להכחיש זאת. הן אמנם כי אנו ממצבנו אשר רק האמת חפצנו לא נשפוט מאחרית דבר על צדקו וזכותו, לא נשפוט כי כן כשר הדבר להיות יען כי כן היה ולעינינו. ואף על כן לא נאמר כי יש יתרון הכשיר בחכמה התלמודית אשר לבני בבל יען כי אחרית תלמודם ישנה מאד. אבל הסבה אשר נברה חכמת הבבליים על חכמת ארץ ישראל אינה מונחת בערכה העצמי וביתרונה האמיתי כי אם מונחת במקרים היצונים בתכונת הדורות ההם וביתרון שנתנו לקצת דרכים בלימודים על קצתם אף אם שלא במשפט. ואמנם זה ההבדל בלימודים שבין אלה ואלה יצא בעצם מחלוק מצב היהודים שבשתי הארצות ההן ובמאורעותיהן. אם נתבוננה בינה על אלה הנקודות אז נדע על מה הגיע ככה באחרית הימים כי התלמוד הירושלמי נעשה כמעט מדחה בפני התלמוד הבבלי בכל ארצות מגורי היהודים.

אדם למוד תלאות וכל ימיו מכאובים תלאותיו ומכאוביו יפעלו על רוחו לתרע.

אף כן לאדם מאושר בארץ שלות השקט אשר נפלה לו בחבל נחלה הפעל על חיי רוחו לטוב לו כל הימים. כמקרה האדם היחיד בן מקרה עם ועם. העב אשר שאנן מנעוריו ושוקט על שמריו עמד מעמו בו וריחו לא נמר. בשאלתו ישנה חיל, בחפשויותו מתנשא וגבה ובהן חיי רוחו יתערו כאורת רענן. אולם עם נגש ונענה נדח מדחי אל דחי אשר כל ימיו מכאובים מלחץ נוגשיו אשר סבוהו-כדבורים והרדיפוהו מנוחתו, עם כזה לא יתנשא בתור המעלה ותחת כובד פגעיו גם רוחו ירכה ישוח. בכל ארצות התבל אין ארץ כארץ ישראל בתלאותיה ומצוקותיה. ברוב פרקי הזמנים באו עליה צרה על צרה, והפגעים לא הניחוה לבא אל המנוחה. לא נתבונן פה בקרמוניותיה בעוד היתה ממלכה עומדת בין ממלכות כל הארץ גם לא נביט אל פרקי הזמנים אשר בהם ממלכתה לא היתה ממלכה כי אם למראה עינים. וגם לא אל הזמנים אשר גם הממלכה המרומה הזאת היתה לחרבה לבלי היות לה תקומה, כי בכל אלה העתים אם גם רעות רבות וצרות עברו עליה ועל עמה לא דכאו לארץ את הרוח, כי בקרב עדתם סצאו תמיד און לרוחם ובהתחברותם בעבותות אהבה לאומית גברה רוחם על כל התלאות המוצאות אותם, כי זה המחבר הקדש הרזה את הרוח והולידה והצמיחה וגם עשתה פרי תבואה. גם בימי ענים ומרודם כהפוך עליהם גלגל כסופה כנוח יד הרומים על גורלו ואכפף עליהם כבד ככרול לא עצרו כח התלאות לעמוד מפני הרוח. אבל אל זאת נביט אל ימי העוני אשר באו אחרי מות רבי יהודה הנשיא, בימים ההם הוכפלו הצרות (סופה מט), בכית ובשרה כרוב אורב היה לו הנגוש לישראל. התח כבר המסים נדכה לארץ חיותם, רכושם כמץ עובר וגם אפם ככפם אך עוד המץ לא אפם, ויאחוזים ימי עוני וחמחכור נגעים. אבל אולי גם כל זה לא היה יכול לחסם מן המובנה המיסרית ולהזיקם בחיי רוחם. אבל לא ארכו הימים והנה על הלחץ החומרי ספו עוד הלחץ המיסרי והוא מלא את סאת עינים. במלך הקיסר קונסטנטינוס באו עליהם רעות אשר פעלו גם על רוחם. הקיסר הזה המיר אמונתו באמונת המשיחיים ותהי יד המשיחיים על העליזנה, והם העידו את קנאת הקיסר לאמונתו החדשה ובגלל זה נרדפו כל בעלי דת אחרת ויהי עת צרה לישראל. הצרה עוד גדלה שבעתים בימי הקיסר קונסטנציאוס כי הוא ועוזרו גאללוס אחזו מעשה אדריינוס בידיהם להעביר את היהודים ממשפץ אמינתם וחשבו לרדפם עד השמרם. גאללוס הצורך הזה הרשיע בכל אשר הלך במקומות מושבות היהודים והוא החריב את הדרום, ומעת ההיא והלאה לא היתה עוד ישיבה בדרום אשר בימי האמוראים הראשונים ישבו שם גדולי אנשי שם מתלמידי רבי ומתלמידי תלמידיו. שתי אלה העונות והשעבוד היו מעכבי התרוממותם הרוחנית על שדה ההלכה ועליהם אמר רבי לוי לשעבר היתה הפרוטה מצויה והיה אדם מתאיה לשמוע דבר משנה הלכה ותלמוד ועבשו שאין הפרוטה מצויה וביותר שהם חילים מן השעבוד אין ספקשים לשמיע אלא דברי ברכות ונחמות (שה"ש רבה פסוק סמכוני). אל הרעות האלה התחברה עוד זאת, כי מיום אשר היתה הרוחה למשיחיים מקסרי רומי היו לסכים בעיני היהודים ולציננים בצדיהם. ראשי העדה המשיחית וחכמיה אשר סוים הוסרה שמו להם ולא חקקת נפשות ולקנות לבבות ולהביאם בריחתם לחסות בצל כנפי אמונתם, ואל היהודים ביחוד שמו מגמת פניהם בהגישם להם תעצומותיהם לתורתם ואמונתם מתוך כתבי קדשן אשר פירשום ודרשום לכונתם ויחשבו בהם מחשבות כרצונם רק להעצים אמונתם. פעם לתפשמ פעם להכעיסם יום יום אליהם ידרושון ולהלאותם במדרשהם יחפצון. ותהי אחרית אלה כי היהודים שמו מגמת פניהם במדרש האגדה למען השיב חרפיהם דבר ולבטל מענותיהם. חכמינו אשר היו

בימים ההם הם עצמם יעידו כי מהיותם מוכרחים להתוכח עם המינים אף לבעבור זה נדבו כל מעינם למקרא ולמדרשו. ר' אבנו אחר מתלמידי ר' יוחנן אשר היה מושבו בקסרין ונשא ונתן הרבה עם המינים היה אומר בן בפירוש שעל בן חכמי התורה שבא"י עוסקים במקרא הרבה ובקיאום בו ויודעים לדרשו יען כי הם שכחים עם המינים ונושאים ונותנים עמהם במדרש הכתוב (ע"ז ד.) ועתה מי זה יכחיש כי בגלל הדבר הזה רפתה ידם מן ההלכה ורבים מן הכחות הטובים שבהם שמו לבם אל האגדה. ויען כי הגיע אליהם ככה לא היתה עוד ההלכה כלל. ועל הזמן הזה אמר רבי יצחק לשעבר היתה התורה כלל והיו מבקשים לשמוע דבר משנה ודבר הלכה יעכשו שאין התורה כלל היו מבקשים לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה (שה"ש רבה שם). אבל על כל הרעות האלה אשר באו עליהם מחוץ באה עליהם גם רעה מקרבם. כי פור התפוררה מעט מחברת העדה מבלי היות לה מאמץ כח ומחויקה בעתים הרעות. כי לא כימים הראשונים הימים האלה. לפנים הנשיאים החיוקה כי היו אנשים גדולים חקרי לב אשר נתנו נפשם על התורה ועל עמם ותהי להם עדהם ממלכתם ונשיאם מלכם בראשם ואל אשר יהיה שם רוחו ללכת הלכו אחריו נכונים ובטוחים בצדקתו. אבל עתה הנשיאים כנשיאים ורוח וגשם אין. עתה רק על ביתם נשענים לא אל ביתם זכות אבותם בטחם לא חכמתם. כי חכמתם היתה בינונית וגם המדות לא היו להם לקנות לב עמם ולקצתם לא היתה הנשיאות רק קרדום לחפור בה ומקור נפתח לעשות עושר. ועתה בעת כזאת אשר העוני כבד והצרה מעיקה הגוש נויש ומשנאי הדת דוחקים והמנהיגים חכרי כח, עתה לא עת התורה התגנות וגם לא עת לדורשיה להתרומם כי אם עת יירדה היא לה עת רפיונה ושמתה.

בגלל כל הפגעים האלה אשר ידם היתה בה החלה חכמת ההלכה ללכת מעט מעט אחרנית בארץ ישראל עוד חשבו הלבבות והתעונו אנשי מחקר ומעטו דורשי ההלכה ופנו החכמים אחרי האגדה. ובכך חכמי התורה בעת הזאת לא היו עוד כקדמוניהם. רובם לא היה בהם כח להמציא חדשה ולברר הישנות ולישר הדורים ולהוציא דבר מתוך דבר במדת פלפול והגיונם. רק אחרים מהם אשר היו כמעין המתגבר, ואלה האחרים עוד היו מן הדור הראשון אחרי מות רבי ומתלמידיהם כמו רבי חנינא ורבי ינאי רבי יוחנן ור"ש בן לקיש ור' אלעזר בן פדת ודומיהם. אבל הרוב הגדול היו בינונים בחריפות ובפלפול, ורבים מהם לא היה רוב עסקם כי אם לאסוף דברי הקדמונים ולהשביע נפשם במשניות. אם נכונה כספר התלמוד אשר לבני א"י, אשר בו בלי ספק עלו סבכרי המחקרים של חכמי א"י הלא יבורר לנו מהתוכן כי אלה החכמים לא היו אומנים גדולים בפלפול ורוחם רפתה במלאכת הבקרה של הזמן ההוא. הצופה ומביט ההלכות התלמודים יבין על נקלה רפיונם בחריפות הפלפול אשר היתה מטבע זמנם. על המון שאלות אשר שאלו או אשר נשאלו עליהן נראה כי לא מצאה ידם די השיב ונשאר בלי פתרון, ואף אם מצאו להן תשובה איננה מווקקה תמיד ולא מספקת לכל צדדי השאלה. וכן לא התעוררו על שאלות במקום שהיה ראוי לשאול ולא התעסקו בלשון המשניות. הרבה ולא דקדקו בהן על נכון. רבים אומרים כי יען הלכנו לתומתם כדרישתם ולא דקדקו הרבה והיה די להם לדעת הדברים כפשוטם מבלי פנות אל הדקדוקים המנהחים כל טאמרי המשנה ומלותיה ולפעמים אף אותיותיה לנתחים, ואף לא אל הספיקות הנפלים בהם על כן יצא הבנתם את דברי הקדמונים עם כל תולדותיהם ותולדות הנפלים בהם על כן יצא הבנתם את דברי האמיתי במקום שהכבילים בפלפול ובדקדוקם מסבכים פני הדברים והופכים בהם והופכים בהם ואך בדרך עקלתון מגיעים למחוז חפצם. ואף הם עצמם מתהללים בתורהם

בתורתם ומנגנים את תורת הבבליים וביחוד את התלמודים והיה משל בניהם אין תורה כתורה א"י ואין חכמה כחכמת א"י (ב"ר פט"ז) אוירא דא"י מחכים (ב"ב קנח:). ואף כי ראו עין בעין שהלומדים מהמעטים ועוד יותר המבינים לא הדלו להתפאר על הבבליים, כי חשבו שאלה המעטים שקולים נגד מרבית חכמי ככל ועל אלה השרידים אשר בהם אמרו חביבה כת קמנה שבא"י מסנהדרין גדולה שבחוצה לארץ (ירושלמי נדרים פ"ו המ"ז). וגם אנו לפי מדה מושגינו היים אלו יהיה לנו משפט הבחירה לבחור בין הדרך אשר הלכו בו חכמי א"י בדרישתם לתומם ובין דרך הבבליים בדרישתם אשר הנביתו עוף בהניגונם ועקרו הרים בפלפול, גם אנו לא יקשה בעינינו לתת יתרון לחכמת א"י הפשוטה על חכמת הבבליים אשר העשה לה כנפים לעוף שמים מבלי היות לה מעמד מתחת, אבל הם ואנו ועוד אלף משיבי טעם לא נוכל לדון עם שהתקף ממנו, ומי תקיף טרוח הזמן? והלא בזמנם משל זה הרוח בתוקף ועזו כי הפלפול והקדוק והחדוד הם עיקר תלמוד תורה ובאמת לפי הרוח הזה ירדה חכמת ארץ ישראל מעלת הרבה למטה.

גם בא"י היו חכמים ותלמידים אשר ידעו והבינו זאת והכירו ירידתה אשר על כן עזבו לפעמים ארץ מולדתם וילכו בבבלה. קצת מאלה החכמים נקבו בשמות. וכלי ספק כל החכמים שבבבל אשר נקראו הנאים והיה אומנותם לסדר משניות לפני גדולי חכמי ככל, היו בני א"י, אשר ירדו שמה והביאו אתם משניות שונות. ואף בגלל הדבר הזה הקפידו ראשי הישיבות מאד על התלמידים לכל יעזבו ארץ הקדושה כי ראו שהחכמים מתכעמים בארץ. פעם אחת ניקש שמעון בן אבא מרבי חנינא רבו שיתן לו אורת בקשה מפני שרוצה ללכת אל ארץ אחרת יען כי בארצו דחקה אותו השעה וכבדה לו פרנסתו, ואמר לו רבי חנינא למחר אני הולך אצל אבותיך יהיו אומרים לי נטיעה אחת של חמרה שהיתה לנו בא"י התרתה לה לצאת חוצה לארץ (ירושלמי מ"ק פ"ג ה"א) וזוה נראה כי הנטיעות של חמרה כבר בימי ר' חנינא מעשות היו. וגם אין זה דבר פלא שהמצב הרע פעל ככה לרע על התלמידים עד שרפו ידיהם מן ההלכה, או שנחרו לנפשם ללכת בבבלה אשר שם עמדה דרישת התורה בפריחתה, הלא גם מרבית העם, אשר לפניו היו מבקשים ככל עז לשמוע דבר הלכה, הלא כלם מעט מעט חרלו לפתוח אזנם ולבם להלכה. רבי אבהו ור' חייא בר אבא באו פעם אחת למקום אחד והיה ר' אבהו דורש באגדה ור' חייא בר אבא בהלכה, והיה כל העם רצים לשמוע דרשת ר' אבהו ולדרשת ר' חייא בר אבא אין דורש ואין מבקש לה, והיה המעשה רע על ר' חייא בר אבא ויתעצב אל לבו אך ר' אבהו פייסו ונחמו בדברים טובים ונהומים באמרו כי הקונים אבנים טובות ומרגליות אך מעט המה אך לקנותמיני סרקית רבים הקופצים, אבל ר' חייא בר אבא לא קבל הנחמימי (מושה מ). וצדקמאד כי היו תנחומים של הבל. כי באמת סבת הדבר לא היתה כאשר חשב ר' אבא וכמאמרו כי אם הסבה העצמית היתה כי האהבה שאהב העם לפניו את ההלכה ואת בעליה נכבתה ועוד אינה כאשר היתה בימי קדם. ומי יודע אם לא זה הדבר אשר רבים מחכמי ארץ ישראל ומן התלמידים נדו מארצם והלכו בבבלה וישבו שם, אם לא היה במשך הימים סבה לירידת תלמוד ההלכה גם מצד אחר.

אלה הנגולים מארצם אשר דרך תלמוד הבבליים משכם אחריי בעבותות אהבה, את ארצם ואת מולדתם ככל זאת שכתו. אמנם גם כבבל דרשו שובתה, ואולי הם פעלו כי אף שהלכה התורה האורנית בא"י ככל זאת נתקיימו לה הזכויות אשר היו לה מימי קדם. עוד כמאז מציון תצא תורה לכל ישראל בנולה, משם שלחו פסקים ודינים בין בדיני איסור והיתר (ביצה ד: חולין קא: ובכ"מ) ובין בדיני ממון (ב"ב קנח:) רבי (ר"ד ח"ג)

רבי אבא הנקרא בשם רבותינו שבא י נזכר בפירוש ששלח הוראות לבבל (ב"ב קנז: קכח. ושם): וכן ר' אלעזר בן פדת הנקרא מרא דארעא דישראל (יומא ט"ז) שלח הלכות לגולה (ביצה מז: ב"ב קלה:). ונגד הוראה שיצאה סביה לין של אחד מגדולי א"י לא היה איש פוצה פה בכבל ולא הרהרו אחריה וקבלוה במורא כאלו יצאה מלשכת הנייה (שבת קמ"ז. ב"ב מא: סנהדרין כמ). שבועות מה: הקנות הנשיא וגרותיה היה להן כח המאמר בכבל. הלא גם רב ושמואל אשר אין ערוך אליהם בחכמת התלמוד וגדולים עשר מעלות מרבי יהודה נשיאה בכל זאת קבלו עליהם הקנת שמן שהיין הנשיא הזה (ירושלמי ע"ז פ"ב ה"ז). וכן לבית דין שבא"י נחננו מעלה עד שלפעמים היו מוסינים את בעלי דינים שבגולה לדון לפניהם¹) וכן בכל זמן היו הבבליים נושאים פנים לזכויותיהם הישנות בבחינת קדוש החדש ועבוד השנה ואלה הזכויות לא פסקו אף בעת שכבר היה לבני חוצה לארץ סדרי המועדות (ירושלמי עירובין ספ"ג) ואף בעת שהיו חכמים בגולה בקיאים בסוד העיבור והיו יכולים לתקן את כל הגולה ולקבוע את השנים על פי חשבון (ר"ה כ.). וכן היה עוד ביד הנשיא הסמיכה וביד הסמוכים בא"י לדון דיני קנסות. ועתה אנו רואים כי אף שהתורה וההלכה הלכה הלך ודלה בא"י בכל זאת מכל זכויותיהם אחת לא נעדרה על כן בצדק נחשוב כי זה הדבר היה גם כן מן הסבות לירידת תלמוד ההלכה. כי באין קנאת סופרים לא תרבה גם החכמה, וקנאת סופרים הלא חרלה כי הקנאה מה זו עושה בעת שמעלת זכות יש גורמת מעלת החכמה ולא מעלת החכמה גורמת הזכות, בעת שהמקום מקדש את הדברים אשר יצאו משם. והנה בגלל כל הסבות האלה דרישת ההלכה לא פרחת עוד במקדש מבקשיה מעט ודורשיה חסרי כח ורוח תורת קדמוניהם חלף הלך לו, ואף לא ארכו הימים ותהי דרישת ההלכה בארץ ישראל נחלה רק לאחדים וגם אלה האחדים לא הלכו בגדולה ונגד זה היו המקרא ומדרש והאגדה בכלל דרושים לכל ובהם כל מעינים.

אך לא כמצב היהודים בא"י היה מצבם בארץ בבל. שם ישבו בטח שאנן תח; שבם מושלים צדיקים כי מטשלת הפרסים מיום הוסדה לא הכנידה עולה על היהודים מאד. הארץ הזאת היתה גם מקלט ליהודים מארץ ישראל הנדרפים מטעם המלכות הרומית האכזרית, כבר בעת הראשונה כאשר ניתן להם הרשיון ממלכי פרס לשוב מן הגולה אל ארצם ואל אחוזתם היה מצבם המדיני בכבל טוב, כי לולא זאת הלא יפלא למה רוב העם מן הגולים אשר היו בכבל בחרו שבתם בגולה משובם אל ארץ נחלה אבותם, ולפי כל ההורעות אשר הגיעו אלינו מהעליה הראשונה והשניה לא עלו כי אם מתי מעט. כבר בימים קדמונים התפשטה הגדה בעם שבין הגולים אשר הגלה נבוכדנצר היו רבים מבעלי התורה והחכמה, ובעלי הנטרא לפי דרך מדרשם אמרו כי זה שיספור בכהוב מגלות אנשי חיל והחרש והמסגר הכל גבורים עושי מלחמה לא יוכן רק בדרך משל כי הם הגבורים אנשי שם במלחמתה של תורה (ספרי האוינו פי' שב"א). ואף כי ברור הדבר שאין לו להפירוש הזה כי אם ערך דרושי ואגדי וקשה לסמוך עליו בכל זאת כמו כן ברור לנו הדבר כי ענין ההגדה מצד עצמו אמת הוא, ואין להכחיש זאת כי היו בין היהודים הבבליים כבר בזמן קדום חכמים גדולים ומבינים בכל מדע ונביאי הגולה יוכיחו וכן עזרא אשר על גהרות בכל גולד ושם גדל היה ס'פר סהיר בתורת ה', וידענו כי חלק לא מעט מכתבי קדשנו היה פרי עבודת

ס'פרים

(ע' סנהדרין ילב.) שלחו ליה למר עוקבא וכו' ומפשות תרברים נראה שהזמיונוה לדין בסבריה. נראה מה שהיה המנהג לזימן בעלי דינים לב' ד הגולד שבא"י. אמנם רב אשי שם תירץ דיני קנסות היו ואין ראייה מה, אבל יוצא לנו מה שאף אם היה המנהג כן מלפנים ודאי בימי רב אשי לא נחננו עוד כן שאל"כ פוק חוי מאי עמא דבר שאלו היה זה המנהג בזמנו מאי קושיא ומה תירץ רב אשי? הלך אחר המנהג ובעל ערך כלין צד 222 מאריך בזה כדבריו וכל דבריו שננה.

(ד"ר ח"ג)

סופרים אשר חיו וגדלו ופעלו בכבל. ונראה מאד כי כבר בימי עולי הגולה היו שם מקומות מיוחדים אשר היו נכונים לדרושי התורה על דרך הישיבות שבזמן מאוחר, ובלי ספק שיושבי המקומות האלה היו הלויים כי הם היו בדורות הקדומים המבינים וסורי התורה⁽²⁾. ואולם גם מהחכמים לא כולם ולא רובם שבו כי אם נשארו רבים מהם בארץ גלותם, ואין זאת כי אם מפני שחיו שם בטוב ובנעימים ונכבדים בעיני מלך ושרים, כל ימי הפרסים הראשונים לא נמצא שהיהודים הכבליים נרדפו משנאת הדת, ותהי להפך כי היו להם חירות דרושה לכל הפגיעה. רושמי הפקידה של ראש גולה או ריש גלותא נמצאו בזמן קדם מאד. כבר בימי כורש נכרו אלה הרושמים כי ידענו שבימי היה ששבצר הנשיא ליהודה (עזרא א' ח') ולפי הנראה מענין הספר היה בפקידה הזאת בהיותו עוד בכבל. ויש עוד רמז מספר אסתר (י' ג') אשר שם מתואר מרדכי בתואר: וגדול ליהודים אשר לא ידענו שחרו בלתי אם נאמר כי נעשה ראש לכל היהודים שבגולה. ואחת היא לנו אם דברי הספר פיוטים הם כדעת קצת אחרוני המבקרים או אם יסודם מעשים שהיו כאשר מראים פשוטם של הדברים, כי סוף סוף הלא מבורר שמחבר הספר בכל ענין אין לאתר ומנו המכביים רומז ברמז מעולה על מציאות פקידה אשר יכנה גדול ליהודים ואחת הוא עם הפקידה הנודעת בשם ראש גלות. בזמן מאוחר נמצא רמז ממנה כספורי יוספון שמספר שהמלך הפרסי יצא למלחמה נגד הורקנוס השני והכנישו וישב אותו שבי והוליכו עמו בבבלה ואחר זמן נתן אותו חפשי וישימהו ראש לכל בני הגולה. ונראה מזה כי היה אז המנהג קיים שנפקד איש להיות ראש גולה על כל היהודים שבכבל, עד סביב לחצי המאה הראשונה אחר חורבן הבית אף שלא נמצא זכרון ראשי הגולה אין זה ראייה על העדרם, בהיות שכל הדברים הנוגעים במצב היהודים הכבליים ובדברי ימיהם סתומים וחתומים לנו. אמנם בימי רבן גמליאל השני נזכר מציאות ריש גלותא שלפי רמז התלמוד (הוריות י"ג). ולעדות הגאונים היה אביו של ר' נתן הכבלי ריש גלותא בעת ההיא, אחרי כן בדורו של רבי יהודה הנשיא נזכר ראש גולה בשמו רב הונא. ואולם מדברי התנאים שבא"י נראה שבכל דורות התנאים היו ראשי גולה בכבל כי ברייתא מפורשת היא: לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שבכבל שרודין את ישראל בשבט (סנהדרין ה). הנה ראינו מזה שמדברים מראשי גליות רבים ועל כן בלי כל ספק היתה משרת "ראש הגולה" עומדת וקיימת בכל ימי התנאים. אחרי כן בכל דורות האמוראים מרב ושמואל ואילך לא יפקד מושב, ריש גלותא" בכל הזמנים. והנה דבר ידוע הוא כי זאת הפקידה היתה בכבל משרה גדולה אשר נתנה המלך לאיש אשר חפץ ביקרו ונתן בידו כח וזכות להכין ולסדר כל עניני היהודים בין סדיניים בין דתיים, והיה נכבד בעיני המלך כאחד המשנים וצאף לו היה הכח להיות כופה את כל איש ואיש לעשות כתורה וכמצוה (שם) ומאחר יצא הרשות להכמח להורות ולרון (ג"ש) ולאות עבודו שכבדהו המלך יצא חגור בתגורת תפארת כאחד מגדולי השרים הנקראת קמרא (הוריות י"ג). ועתה כל זה לנו לאות נאמן כי מימי קדם קרמתה היו עניני היהודים בכבל סדורים וערוכים

ושמורים

(2) ע"י עזרא ח' י"ז ואצוה אותם על אדו הראש בכספאי המקום... לדבר אל אדו אחיו הנתינים בכספאי המקום להביא לנו משרתים לבית אלהינו, ויביאו לנו... איש שכל מבני סחלי בן לוי וגו' מענין הדברים נראה שכספאי היה מקום יתורים אשר אדו היה שם הראש ואדו זה חיו דבריו נשמעים לבני לוי אשר הם המבינים שלכך שלח עזרא אליו. והוא מלא את בקשתו ושלת לו את איש שכל ועוד אחרים ונ"ל כי איש שכל אינו שם פרטי כי אם כנוי לבעלי תורה אשר קראו לפנים בשם אשכול וברבים אשכולות. ובאמת בעזרא ג' אשר רובו העתקת מעזרא שלנו תנוסחא ברבים כאלו כתוב איש שכלות ונעשה בחבור חסלות ובהרחקת שי"ן אותה חסם אשכולות וזה נ"ל יסוד הכנוי של אשכולות.

ושמורים בידם, והממשלה לא הביטה בעין רעה על עניניהם: ולא הפריעה אותם במעשיהם ובפרט במה שנוגע בעניני דת היהודית כי לא היה זה ממדת הפרסים לשנוא בעלי דת אחרת או לרדפם על דבר אמונתם (החלוץ ח' ז' צד 75) ואף על כן מצאנו כי רבים מחכמי היהודים היו נכבדים בעיני המלך והשרים (שם וצד 76). ואם אמנם שבימי רב ושמואל כשעמדה מלכות הסאסאנידים והחזירו ביד חזקה תורת הצענד לישנה היתה עת רעה לישראל כי החברין (Gebrin) והאמנושים (Magior) הרעו ליהודים בכמה צדדים (שבת יא. והד"ה ולא; יבמות סג: גיטין יז.) לא התמידה הרעה זמן רב, וגם בימי הרעה לא היתה קנאת הדת גדולה הרבה ובמעט שחד היו יכולים לשכך חמתם ולהשקוט איבתם (יבמות שם) ואף לא נודע לנו שעל ידי קנאת האמנושים והחברים נעשה עקוב בתלמוד תורתם. והן אמת כי מה שהכעיסם והרעמום היה להם למורת רוח אבל גזירת ממשלה כאופן שהיתה לפעמים שונות בארץ ישראל לא היתה זאת. ואף מן המאורע שאירע לרבה בר נחמני אשר ישב כראש בימי שבור מלכא השני שהיה נרדף מטעם הממשלה על שהיה מאסף לבית מדרשו שהי פעמים בשנה מספר רב מן היהודים ועל ידי זה היה נזק לממשלה שהיה קשה לה לגבות המס בעתות ההן (ב"מ פו.) גם מזה אין להביא ראיה שהיה בעת ההיא רדיפה כללית, ותהי להפך כי בימי רבה ורב יוסף והבאים אחריהם אביי הלא עמדה חכמת התלמוד בבבל בפריחתה. אמת כי שבור מלכא הזה לא היה מלך טוב ליהודים ולא שמע לאזהרות אמו איפרא הורמס אשר הזהירתיו שלא יהיה לו עסק עם היהודים להרע להם (תענית כ"ז:) כי היא היתה אוהבת את היהודים ומכבדת את חכמתם (גדה כ:;) והיתה מחלקת צדקה לעניי ישראל (ב"ב ח.) אבל גזירותיו לא היו קשות ולא פעלו שתתעכב דרישת התורה בהליכתה. ואם גם רב יוסף חבירו של רבה בר נחמני לא יכול דבר טובות על הפרסים בזמנו ואמר שהם מקודשים ומוזמנים לגיהנם (ברכות ח:) אולי לא על צרות ורעות הנוגעות עד נפש ואשר הגיעום בביטול הדת והתורה היה מננה את הפרסים בזמנו כי אם על עקב חמסם ובעצם אשר עשקו בהם את היהודים וגם חכמיהם (חגיגה ה:). ואמנם גם ימי אין חפץ האלה לא נמשכו כי אחרי מות שבור מלכא הזה שקמה הארץ ויהפך גורל היהודים לטובה (החלוץ שם צד 77). מן הנקודות המעטות האלה נוכל לשפוט בצדק כי חיי היהודים בבבל היו כרוז הומנים חיי השקט ובטחה. ואמנם כמעמדים כאלה לא יחסרו כל טוב לעם אשר לו נפלו בגורלו בעצמת כחם יפעלו על חיי רוחו להטיב. ואף לא ארכו הימים אחרי אשר נוסדו שם ישיבות גדולות מונהגות מחכמים העומדים על כמתי חכמת זמנם ודורם והנה פעולהם נשאה פריה וראו שבר טוב בעמלם. התלמידים גדלו ועשו חיל במלחמתה של תורה והגביהו עוף בפלפולם, קנאת סופרים הרבה חכמתם, בה המציאו חדשות והרחיבו הישנות, חכמת ההלכה פרחת ותלמוד תורתם עלה ממעלה אל מעלה. ואם אמנם כי לא נוכל להכחיש זאת כי לפי מדת זמננו ומישגנו עליה זו ירידה היא, הלא לפי מושגיו זמנם ולפי הרוח אשר מושל בו היה זה עיקר חכמת התורה ואך אותה היו מבקשים.

אם נתבונן במצב המיוב הזה לעומת המצב הרע אשר היה גורל היהודים בארץ ישראל או התפלא מאד נפשנו על מראה אחת אשר הגלה לעינינו בכל דורות האמוראים. הנה בכל אלה דורות נראה כי כמחה נפש כל מבין עם התלמיד מבני בבל לעלות לארץ ישראל ללמוד שם תורה. ומה זה השא השא אותם להיות נודדים ממקומם ארץ טובה אשר היהודים בה בני חורין, ללכת אל ארץ אשר — אף כי קדושה היא ומבורכת ה' — נתנה ביד רשעים ונאנחת תחת עול סבלה? ואם ללמוד תורה! הלא טוב להם שבתם בבבל אשר שם כבר פרחו הישיבות וראשיהן אנשי חיל (יריד ח"ג)

חיל במלחמתה של תורה? ועוד זאת: הן בבבל היתה המחיה לחכמים בקנה ותחת זה ארץ ישראל לא יכלה למלאות כל משאלותיהם? ואיך עתה יכלו להתעלם מן המראה אשר ראו בעיניהם כי חכמת ההלכה שם מיום אל יום ירדה ממעלתה וכי מחיה החכמים והתלמידים אך בצמצום מנו להם וכמעט כולה נובעת ממתנות אחיהם יושבי חוצה לארץ? אבל נבין הדבר הזה על נקלה אם נתן לב על דבר אחר גדול אשר נעלתה ארץ ישראל בירידת התורה שבעל פה על ארץ בבל. אם אמנם שלא יוכחש כי לרגלי המאורעות ומסבות שניות הלכה דרישת ההלכה בא"י אחרנית בכל זאת באחת עלתה חכמת בני א"י על חכמת בני בבל והיא: שארץ ישראל היתה ארץ מולדת לתורה שבעל פה שם הוחל לדרוש בתורת משה הכתובה משנים קדמוניות, כבר אחרי שיובם מהגולה שמו זאת הדרישה למטרתם ובמשך שנות מאות כבירות גדלו והתרחבו הדרכים לבלי חק עד המאה השנית אחרי תורבן הבית. בכל המלאכה הזאת בקרב הזמנים האלה לא היה לבבליים חלק ונחלה עם אחיהם בני א"י. ואם גם אמת היא כי בימי הגולה היתה התורה נטועה בבבל וגם האנשים אשר עלו העלוה עמם, הלא גם זאת אמת כי התכונה והמדרגה אשר השיגה התורה שבעל פה בימי התנאים הראשונים היתה פעולת החכמים שבא"י ואין לבבליים חלק עמם. והאומר כי הלל העלה אתו משניות סבבל ולפי עדות שמואל היה הוא השונה הראשון למשנת "עשרה יוחסין" (רנ"ק כמורה נבוכי הזמן) הפריז בזה על המדה כי באמת לא נאמר רק שהלל שנה משנה זו אבל לא שהביאה אתו סבבל. והדבר הוא להפך שכל תורתו של הלל ותכמתו לא הביא סבבל כי אם הלך לדרוש תורה לא"י (ח"א צד 156). וגם לא שמענו דבר מחכמים מיוחדים ונקובים בשםם אשר הרביצו תורה בבבל או בארצות הסמוכות כי אם מרבי יהודה בן בתירא בניצויבן וסחנניא בן אחי רבי יהושע בנרר פקוד, וגם מאלה הישיבות לא שמענו כי נשאו פרי תבואה. אבל נאמנה לנו עדות התלמוד אשר אמר כי רב הוא היה האיש אשר הביא התורה לבבל (גיטין ו. כ"ק פ.). שם מצא בקעה וגדר בה, ואך מעת ההיא אשר נוסדו ישיבות מרב ושמואל היתה התורה שבעל פה נדרשת שם בכל עז והיו בונים אותה באומנות נפלאה. ואולם מה יסכן אומנות והכנות רוחניות של הבונים אם חסרו כמה דברים הנצרכים לבנין. ועתה הלא דבר זה אין להכחיש כי המשניות והמון מאמרי הקדמונים והלכותיהם אך זכתה בהם ארץ ישראל. ואם כי אמת הוא כי רב העלה בידו בלי ספק עם משנת רבי גם כמה משניות חיצוניות, וכמו כן גם לשמואל היה לו המשנה וכמה ברייתות בבית מדרשו בכל זאת תורת התנאים כלה לא היתה נפרצת בבבל, ועוד היו בירי חכמי א"י משניות רבות והן היו מפוזרות ומפורדות בין החכמים. ועתה כל מבין עם תלמיד אשר רצה להשיג שלמות מלאה בחכמת התורה היה צריך לשוב אל צור הצבה לא"י לקבל שם מחכמיה משניות ושמועות אשר בידם מהקדמונים כי בבבל לא יכלו להשיג זאת. ואף מה שהשיגו המילו בו לפעמים ספק במי שמסר להם אם פשנתו ברורה והלכתו ברורה, כי הזרם הנסיון שכמה פעמים נמסרו לבני בבל ברייתות כמעט מהפך אל הפך. ומצאנו ששלח ר' אלעזר לגולה לא כשאתם שונים כן הוא אלא להפך נשנית הברייתא (ביצה טו.). ואין בזה כל ספק כי רוב השינויים בין הירושלמי והבבלי שהם ממין הזה לא באו אלא מפני מי שמסר הברייתא כבבל מעה בקבלתו. ומעתה אין עוד להפליא על הדבר אשר רבים מן החכמים הבבליים עלו לא"י למען יוכלו לשאוב הקבלה ממקור נאמן. וממעם זה היה רבא משבח את החכמים הבבליים שעלו לא"י באמרו: אם אמנם שאחד מחכמי א"י טוב מהשנים שבבבל בבחינת ידיעתו את המשניות ודברי הקדמונים בכל זאת גם אחד מן הבבליים אשר עלה לא"י ומלא נפשו מן המשניות שם במקורן טוב משנים שבא"י

מפני שאחרי שוכו עוד נוסף על המשניות שקנה לנפשו בא"ה הלא חריפות הפלפול של ארצו היא לו למנה אשר היא חסרה לבני א"י (כתובות עה, ועי' ע"מ צד 216). ואמנם כבר בדור השני של ימי האמוראים הבבליים כשבת רב יהודה בר יחזקאל ראש בפוסבדיתא רבו מאד התלמידים אשר נדרו מבבל לא"י, רבי אביתר חכם מא"י ומכירו של ר' יהודה שלח אליו מכתב הלונה על דבר העולים העוזבים נשותיהם עגונות ובניהם בלי משען לחם (גיטין ז), ובלי ספק פעלה התלונה הזאת על רב יהודה והיה ממציא דבר חדש ודרש כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר: כבלה יוכאו ושם יהיו עד יום פקדי אותם (כתובות קיא). אמנם גם מצותו של רב יהודה לא נתקיימה, כי למרות עיני רבם היו רבים מהלמידיו משהמטים ממנו לעלות שלא בידיעתו ורצונו. ר' זירא היה אחד אשר לא עשה אל המצוה וילך לו בבבל (כתובות שם שבת מא). וכן רבי אבא (ברכות כד) ואם נתבונן בהחמין הרב חכמים אחרים אשר עלו לא"י נראה כי לא שעו אל מצות רב יהודה ואל מדרשו. ונראים הדברים כי גם ראשי הישיבות עצמם הרנישו זאת מאד כי חסרון ידיעת המשניות על בורין וידיעת השמועות מהקדמונים הוא להם לנזק בדרישתם וזה החסרון לא יוכל להמנות בבבל. ומטעם הזה הנהיגו כל גדולי חכמי בבל ראשי בתי המדרש להעמיד להם תנאים היודעים את המשניות, והם ישבו בבית הגדולים ההם והיו עוסקים בסדור המשניות ואף על כן נקראים סדרנים (פסחים קה); ומובן הדבר מעצמו כי אלה התנאים או המדרנים נקראו ובאו אליהם מא"י. ואולי חכמי בבל ביחוד הפקידו קצת מחכמיהם ושלחום לא"י למען יקבצו שם על יד המשניות הברורות והמוקקות לצורך ישיבות הבבליים, כי בקנאה גדולה ובשקידה רבה עשו חכמי בבל את מלאכת תלמודם ולא נחו ולא שקט עד אם השיגו את כל הנצרך לשלמות המלאכה למען לא תחסר כל בה.

מן התכונות אשר היו חכמי בבל רשומים בהן היתה גם זאת כי לא היו מיראי הוראה ולא ענו גפשמם בחששות רחוקות, כי אם יצאו מן הכלל כי עיקר הדין כפי אשר הוציאוהו וקבעוהו על פי דקדוקיהם והיותיהם מדברי הראשונים הוא לבדו המדה להוראה, ואף אם מצאו מקום להחמיר לא החמירו מהתחסדות יתירה כי אם מהחליטם שכן הדין. אבל אמוראי א"י היו רכי לב בהוראתם, ובהיות הדבר כן אף על כן בני א"י לא סרו מן הדברים ככתבם אף כחוש השערה ואף במקום שהשכל הישר מחייב כי לא נאמרו הרברים מעולם בענין הזה שאנו דנים עליו, ונגד זה אמוראי בבל לא השגיתו על שטחיות לשון המשניות הפכו בהן והפכו בהן בסכרתם ומסכו עליה. ואף זה מתכונת חכמי בבל שהיה נקל להם לפתוח לבם ואזנם למשאלות ומנם ומקומם וארצם מה שלא היה כן בחכמי א"י שהם רק מרוחק גדול עשו כן. חלוף אלה התכונות נכיר ביחוד אם נתן לב אל החלוקים שבין קצת מנהגי א"י למנהגי בני בבל ונבחנום בבחינה נאותה, כי חלוקים כאלה בלי ספק הם המדה הראוי לשפוט על פיה על רוח הגהוגים, יען כי המנהג כעם הוא אבן בוחן להכיר על ידה המדות העם ככלי המסגה ורוח הראשים מיסודי המנהג. חלק גדול מאלה החלוקים מוכירים בעלי הגאונים הם ונס הרבנים בתוספותיהם וחדושיהם ופסקיהם וגם אחד מגדולי האחרונים אספס לאספה והעלם במספר חמשים, אבל אינם כולם ויש להוסיף עוד רבים אשר יתברר לנו מתוך חלופי הדעות שבין רבנן רבנן דתמן ובין רבנן דהבא אשר נודעו לנו מתוך התלמוד הירושלמי. וקצתם יתבררו מתוך התלמוד הבבלי מן המקומות אשר דרכו לאמר, הא לן והא להו", ואמנם אלה ואלה מראים כי כן הוא ששימת חכמי בבל רשומה ביחוד כי היו אמיצי לב בהוראה ולא חשו המיד לחששות של מה בכך ולא הקפידו לנפשות מהלכה קבועה כי אם פירשה לכונתם ולא אטמו לבם למשאלות ומנם ומקומם וארצם

וארצ'ט³). ואולם טן התלמוד הבבלי גם זה ברור לנו שקבעו תקנות גדולות בתורתם ומספמים כל ידעום בא"י יען כי להם במקומותם וכזמנם ולפי מעמדם היו דרושות להם, ובעבור זה לא השגיח על הדבר אם הלכות קבועות וישנות עומדות לנגדם, ובפרט כי להם לפי הכונת למודם גם זה לא יקשה עליהם לפשר הדברים על פי פלפולם, ואף פשרה רפוייה השפיקה להם רק למען העמד דבריהם. שמאל אחד מראשוני האמוראים ומגדוליהם בכבל העמיד כלל גדול: דינא דמלכותא דינא (גימין י: וש"נ) זה הכלל גדל ועשה פרי, הוא הרעיש הלכות רבות והרגיז דינים וינתקם מסקומם. אף קן מצינו שהבבליים דנו בארצם חוקת קרקעות ארבעים שנה יען כי שם אף דין המלכות כן אף שלפי דין המשנה חוקת קרקעות שלש שנים (עייין ב"ב נה. וברשב"ם שם). ומי זה יכחיש שתקנת רב נחמן שתקן שבועת היסת לכופר הכל (שבועות מז) עוקרת הלכה פסוקה במשנתנו: מנה לי בידך אין לך בידי פטור. ואין ספק כי תקנת ר"ג היתה מפני שהשעה צריכה לכך. וכך ידענו שזו הלכה פסוקה שאין דינים דיני קנסות בכבל ומעולם לא היה אדם חולק בדבר הזה, וידענו גם כן כי כמה שנוגע במעלת א"י היו בני בכל נוחים להם ובכל עת היו כפופים להם (תולין יח:); ובכל זאת בראותם שאין הזמן והצדק טובלים זה שהמויק לחבירו בממונו או בגופו יצא נקי מפני שאין דינים דיני קנסות בכבל עשו כל התחבולות ורנו דיני קנסות. רבא עשה המצאה לגבות בכבל מקצת קנסות ובעל הגמרא מכריע שדבר השכיה ויש בו חסרון כים אף שהוא קנס גובים אותו ורב חסדא גבה קנסת בכל ענין, ורב פפא גבת בושת ופגם (ב"ק פד). ואף שלכל זה מצאו בגמרא קצת התנצלות לפשר דבריהם ומעשיהם עם הלכות הקדמונים, הנה אנחנו לא נעשה בנפשנו שך, אמנם נודה כי אין זה התנצלות כי אם על ידי הדחק ואין הפשרה כי אם למראה עינים. אבל באמת הוא הדבר אשר דברנו שלא חשו להלכה פסוקה במקום שהזמן והיקון הצדק דורשים הפוכה. הן אמנם כי אלה הענינים והדוגמאות הם כלם מן הדברים הגונעים בדיני סמן, וידענו כי בממון היה להם יד חפשיה לעשות מה שלכנס חפץ בסמכם על הכלל הפקר בית דין הפקר, אמנם באמת לא בדיני ממון לכד כי אם גם באימור שפרו זאת לעולם ללכת אחרי זמנם וארצם ולשאת פנים למצבם במקומותם ועשו הוראות גם בחלוף אל ההלכות שקבעו התנאים במשניותיהם. אחד מאחרוני הראשונים שבבבל הוא רב אשי, התיר למכור כלי זיין לפרסיים מפני שהם טגינים על היהודים ואף שהתנאים אסרו לעשות כן (ע"ז מז. ועי' ע"מ ערך א"י), ועוד אמר רב אשי אף שהחכמים הראשונים אסרו למכור בהמה גסה לגוי גזירה משום שאלה והגוי יעשה בה מלאכה בשבת בכל זאת יש לנו להתיר ולתלות שקנה אותה לשחיטה ולא למלאכה (שם מז:); ובלי ספק עיקר כונתו בהיתר זה שלא להרבות האיבה בינינו ובין העם אשר אנחנו יושבים בקרבם. ורב פפא הלא אמר כן בפירוש שאין לנהוג אימור בדבר אשר אין אפשר בלא זה (שם מז. ופרש"י) ומצאנו עוד כמה דברים שהראשונים אסרום ורב יוסף בכבל התירם משום איבה (ע"ז כו.). וגם רב נחמן אמר אל העם פעם אתה אחרי שעברו שבעת ימי הפסח צאו וקנו לכם חמץ של גוי אף שאפאו בפסח (פסחים ל.). ולמה התיר? מפני שחמצו של גוי מותר באכילה אף שעבר עליו הפסח. ואמנם למה לא אסרו על כל פנים משום פת של גוים? ובהכרח שמצורך השעה התירו להם יען שמיד אחר הפסח אין להם פת על כן התיר להם את של גוי. ואין לחשוב כי התיר רק של פלטר ולא של בעל הבית, כי באמרו, "חמירא דבני חילא" מוכר

בבירור

3) עי' בסוף הספר סאמר א' עניני החלוקים שבין בני ארץ ישראל ובני כבל במתניהם. (דו ד ח"ב)

בכירור שכל פת של גוי במשמע, אמנם חכמי א"י לא השגיחו על זה ואף לא התירו לא במקום שנהגו בכל עת לאכול פת של גוי אבל במקום שלא נהגו בשאר ימות השנה לא התירוהו אף אחר הפסח (ירושלמי פסחים פ"ב ה"ב). ולענין גט אמר רב הונא מעה שבא רב לבבל עשינו עצמינו בכל כח"י לגיטין (גיטין ו.) וזה מפני שנשחתו העתים ונשתנו צרכיהם סרו מן הדין הקבוע במשניות. ובענין התעניות חדשו הבבליים דבר חדש ובלי ספק מכאמר הכתוב על מעמד זמנם וארצם. הן בא"י התענו ארבע תעניות הנודעות, באמרם שמאמר הכתוב שאלה התעניות יהיו לששון ולשמחה לא יצדק כי אם בזמן שיש שלום אבל בזמן שאין שלום יש צום (ר"ה יח:) ועל כן כל ימי התנאים והאמוראים היו מתענים בא"י כאשר מורים על זה כמה משניות. והלא ר' יהודה הנשיא היה מוכרח בימיו לפרסם בעצמו כי מותר לרחוץ בי"ז בתמוז (בבלי וירושלמי ריש מגילה). ובלי ספק נהגו איסור ברחיצה וכל שכן באכילה ושתייה אף שבזמנו היה עת שלום ועל כן ודאי שלפי דעת בני א"י אין כונת הדבור „יש שלום" על עת העדר הנורה כי אם על עת שאין יד האומות תקיפה עלינו (שם פרש"י) אבל בבבל בבחינה על מעמדם הטוב בטלו אלה התעניות – חוץ מת"ב – ואמרו אין גזרה ואין שלום רצו מתענים רצו אין מתענים (ר"ה שם) ולפי זה חדלו להיות תעניות לצבור והיו רק תעניות ליחידים שרצו להתענות. וכאמת עוד בימי הגאונים היו אלה התעניות רפויה בבבל ולא נתפשטו בכל המקומות. שכן שאלו מרב גטרוניא ורב פלמוי מקום שמתענים בצום הרביעי והחמישי והשביעי והעשירי כמה קורין במנחה (חמדה גנוזה סי' ד') ויוצא ברור מזה כן לא בכל המקומות היו מתענים בצומות האלה.

כלל היוצא מכל הדברים האלה הוא כי האמוראים שבא"י לא הלכו בגדולות בתורתם, בדרך למודם הלכו לתומתם, ואף לא רצתה נפשם בפלפול של הבבליים ועל כן לא מצאה ידם די השיב על כל השאלות לפשר הסתירות ולישר הדורים, ונגד זה בני בבל גלו עמוקות מני חשך בפלפולם דרך החרוד היה דרכם כלמור ובנו מגדלים הפורחים באויר והמציאו הלכות התלויות בשערה, בני א"י היו מיראי הוראה וממאנים בכל עת לסור מדברי הקרמונים אף כחוט השערה. אבל בני בבל אף שהיו מכבדים את דברי הקרמונים, הנה בכל זה גם בעצמם האמינו וכל בחשך במחשבותם מפני מחשבותיהם. בני א"י היו בעלי חששות קמנות ועמדו תמיד על רגלי הקרמונים ועל כן אך לעתים רחוקות שמו לב לצרכי זמנם ומקומם ובני בבל לא ענו נפשם בחששות, מדהם הדין והמשפט – האמנם דין ומשפט לפי דרכם דרך החרוד והפלפול – ובמחקריהם לא יסורו מהם צרכי זמנם ומקומם. אלה התכונות המבדילות בין אמוראי א"י ובין אמוראי בבל נרשמו ברושמים ברורים בכל דבריהם והלכותיהם אשר עלו בשני התלמודים. ואמנם אם גם שאחדים מחכמי א"י בנו לענו לחכמת הבבליים ומאסו דרך למודם הנה בטלו במיעוטם ולא היה להם כח להתגבר על זמנם כי לפי רוח הזמן ההוא נחשב תלמודם של הבבליים משאם ומהנכ בהלכה ופלפולם עיקר התורה.

ואולם כערך אשר ירדה חכמת ההלכה ממעלתה בא"י כן תרבה וכן תפרוץ בה דרישת האגדה ובתשוקה עזה ונמרצה שמו לכם אליה. כבר ראשוני דורות האמוראים באות נפש דרשו באמונות וברעות. הם הכירו, כי עם שלא יוכחש כי הדינים והחקים המעשיים האסור והמותר הטמא והטהור הם מעקרי דת היהדות, בכל זאת עקריה הראשיים הם האמונות והדעות חקי המוסר והחובות הלכבות. לא שכחו תורת הלל אשר אמר כי אהבת האדם היא חובה וכלל כל התורה והשאר הוא אך פירושה, לא אמרו כאשר רבים אמרו בעת ההיא וכאשר, לדאבון נפשנו, עוד רבים יאמרו היום: למדתי הלכות ודי לי לרעת את המעשה אשר אעשה בניפי, כי אם דרשו (הר"ד ג')

לדעת גם חיבות הנפש המוסריות להכיר את בוראם, להתבונן במדותיו, ולדעת דרכיו, וכי זה המקור הנאמן אשר מטנו יקרו כל המדות הנשגבות אשר הן כעמרת תפארת ביד האדם, ואמנם מרצותם להכיר את מי שאמר והיה העולם ולהדבק בדרכיו אף על כן עסקו באגדה (ספרי עקב פי' ט"ט), היא היתה להם האם לכל סודת ישראל אשר על פיהן יחיה האדם, היא היתה בזמנם מעין נובע מקור חכמת האמונה המישרה אורחות גבר והיא תלמוד טוב מעם ודעת להשיב חורפיהם דבר (ספרי שם פי' ט"ח). סבות שונות גרמו כי מטעני האגדה גדלו והצליחו בא"י וגם עשו פרי לתרופה. אחת מהסבות היא כי תכונת א"י החיצונית פעלה על יושביה להכין לבם אליה. מראה הגאון והואר פניה, יפי נפיה מיום הריה יורתי לבנון, נעימות נבעותיה חגורות ערנים, הדרת גאיותיה לבושות תפארת, גחליה אשר נשיו אפיקיה ופלגי מימיה, ועוד רכבות אלפי חכורות אשר שפכה הטבע ביד נדיבה על הארץ הזאת, ומראות נשגבות אין מספר אשר בכל פנותיה ופאותיה המשביעים ברוממותם עין כל רואיהם, כל אלה היו גאותים להעיר ולעורר הרגש הפיוטי בקרב בניה, לפתוח לבם ולהטות דוחם אל האגדה אשר היא כולה פיוטית. השוקתם הזאת. אל האגדה אשר התעוררה בקרבם ספאת תכונת הארץ אשר ישבו עליה, עוד התחזקה על ידי קורותיהם והתלאות אשר מצאום בדרך חייהם. בעתות הרעות אשר הגיעו אליהם, ויאנחו מעוני ומקושי השעבוד, ועולמם חשך בעדם, הלא היו עיניהם נשואות רק אל התקוה לימים הבאים, רק תנחומות וכסחון יבקשון ואיה איפוא ימצאום? לא בפלפולים אף אם ישאו אבר כנשרים, לא בדקדוקי ההלכה אף אם ינקבו וירדו עד התהום, אבל ימצאום באגדה, ממנה ישאבון מי ישועה, היא תשפוט להם נחמה ביגונם ובסחון בעתות בצרה, ועל כן העסק באגדה קנה לו כל הלבבות יחד. ועוד נוסף על הסבות האלה היה כי היה דברים עם המינים ומפני טענות המינים ותרעומותיהם ויזכותיהם אשר כלם הית יסודם במקרא ובמדרשו מחלקי האגדה שבכתבי קדשנו אשר על כן גם הם היו מוכרחים להתעסק הרבה במדרש האגדה לדעת מה להשיב למנגידיהם המתאמצים-בכל עת להתעותם מדרך דתם אמנם כל הסבות האלה אשר פעלו פעולתן בא"י ונטלו ונשאו את האגדה למעלה ראש, לכלן לא היה מקומם בארץ ככל, ועל כן הוא דבר מובן מעצמו כי בבבל עמדה האגדה במדרגה פחותה. אגדת הבבליים לא תואר ולא הדו לה, וגם בכמותה לא השיגה אף החלק העשירי מאגדת בני א"י. אם נתבונן בתלמוד הבבלי ובאגדותיו נמצא כי רוב האגדות ומדרשי האגדה אשר בו מחכמי א"י המה. מקצתם אגדות ישנות מיוחסות אל התנאים ומקצתם מדרשי אגדה מהאמוראים שבא"י. אבל רוב דברי אגדה האמורים בשם חכמי בבבל הם רק היות וקושיות ומשא ומתן אשר עשו באגדות של חכמי א"י. כי כמנהגם לפלפל ולהוות היות ולדקדק במלות בהלכה אף כן נהגו באגדה. אמנם אגדות עקריות אשר אוגו וחקרו הבבליים מעצמם הם רק חלק קטן מן האגדות אשר מצאו מקומן בתלמוד הבבלי.

אחרי הדברים והאמת אלה ואחרי הודענו מן התכונות הטבריליות בין חכמי א"י ובין חכמי בבבל בכלל נשים עתה לב אל מלאכת התלמודים אשר הוכנו ואשר הוסדו בשני הארצות האלה מני שום אבן על אבן. איך פה בא"י כמו שם בבבל בישיבות רבות ושונות נעשתה המלאכה הזאת איך בכל ישיבה וישיבה היתה המשינה נדרשת וכל אחת ואחת היה לה תלמודה. ואיך כל אלה התלמודים הלכו אל מקום אחד אל התלמוד הכללי. כנחלים ההולכים אל הים. בא"י כל תלמודי ישיבותיה נתחברו באחית הימים ומהתחברותם יצא התלמוד הירושלמי. וכן בבבל כל תלמודי ישיבות בבבל חיברו להם יחדו ויהיה אחד והוא התלמוד הבבלי. הבחינה בתלמי המלאכה (דריד ח"ג)

הוא

הזאת השונים בתולדתם ועל כן גם בתכונתם היא תלמדנו לדעת כי אם גם שני התלמודים האלה כאשר הם לפנינו כל אחד ואחד דבר שלם הוא וכאלו יצא ממופס אחד, אין זאת האחרות כי אם למראה עינים אבל באמת לפי מספר הישיבות כן מספר התלמודים בין כאי בין בבבל. רק אם ככה נשפוט על התלמוד או יהיה משפטנו משפט צדק עליו ויהיה לאל ידינו להתיר כמה מכוכות אשר נאחזנו בהן כהשביילנו בו. אך אז נבין מה שורש דבר להמון ההפכים והסתירות אשר נפגוש בתלמוד.

פרק חמישי

הישיבה בצפורי רבן גמליאל ברבי, ר' הנינא בר חמא וחסריה.

בשלושת יחס הנשיאים מהלל עד רבי יהודה הנשיא כל טבעותיה נשתוו זאת לזאת ואף באחת מהן אין בה כל דופי. כל הנשיאים הראשונים האלה אשר כלם טימן התנאים קנו להם שם הפארתם בירון הכשיר חכמתם. כלם היו גדולים בתורה, נפלאים בכל דבר חכמת בינה, כלם בצדקתם נשאו וגבהו מאד, אהבת עמם כל ישעם וכל הפצם ועליהם נאמר בצדק, אף כי נהלו הנשיאות מאב לבנו, בכל זאת לא נחשבה הנחלה כנחלת בית והין אשר היא נחלה אך במקרה לא בזכות וצדקה, כי אם מלבד נחלת אבותם עוד היתה פרי חכמתם והשכר לפעולתם. לא כן הנשיאים אשר קמו עתה אחרי מות רבי יהודה הנשיא להם לא היתה הנשיאות כי אם ירושה סאבות לבנים ואך זכות אבותם מסייעתם להשיג משרתם ולהחזיקה.

ממלא מקום רבי יהודה הנשיא היה בנו רבי גמליאל הנקרא תמיד ברבי להבדילו מן ר"ג דיבנה זקנו של אביו אשר בכל מקום נקרא ר"ג סה. ואמנם מה טיבו של ר"ג הזה אשר מצאנו אביו נכון וכשר לפניו לצוות עליו במצותו האחרונה כי ינשאווה וירוממוהו לעשותו נשיא בישראל? האם חכמתו וגדולת תורתו הביאו לו את כל הכבוד הזה? זאת לא זאת! הלא דבר נודע היה בזמנו כי רבי גמליאל לא היה מגדולי החכמים ואולי גם אביו אשר בחר בו לנשיאות ידע זאת, כי על כן הפקיד את ר' שמעון אחיו להיות עמו חכם עומד לימינו¹). ואף הוא עצמו באמונתו וכתם לבבו רמו על זה במאמריו באמרו: שכל העמלים עם הצבור יהיו עמלים עמהם לשם שמים שזכות אבותם מסייעתם (אבות סוף פ"ב) כאילו ירצה להתנצל ולהודות שמצד כשרונו לא הגיע למדרגת קדמוניו אבל בכל זאת לא יגרע זכותו יען כי כל עמלו היא לשם שמים ומה שיחסר לו מצד זכות עצמו יוכל להמנות מצד זכות אבותיו אשר היא מסייעתו. ועתה בצדק נשפוט, כי ראשית הדבר אשר דרשו בעת ההיא מן הנשיא הזה להיות גדול בתורה מכל חכמי דורו על כל פנים להיות דומה להם בחכמתו, וזאת לא נמצא בו. ואף גם נראה כי רבים מחכמי הדור לא נהנו בו כבוד הנאות לנשיא. פעם אחת בקש להנהיג דמאי בסוריא וכלי ספק מרצותו לחוש לדעת ר"ג זקנו אשר גם הוא חשש לחלת דמאי בסוריא, אבל לא הניחו רבי אושעיא (ירושלמי חלה פ"ד ה"ו). ושני פעם אחרת ירד לשייל בחצרו בשבת ומפתח של זהב בירו ונערו בו חבריו (ירושלמי שבת פ"ו ה"א). מזה נראה כי לא נשאו חבריו לו פנים לכבודו

1) אביו ר"י הנשיא הפליג מאד חכמתו ותורתו וקראו נר ישראל (ערכין י: מנחות פה: וקודם מותו מסר לו סדרי חכמת רוב משאו ומהנו היה עם ר' חייא רבה ע"י ירושלמי שבת פ"ו ה"ב ביצה פ"ג ה"ב ונמצא עוד בכ"ס בירושלמי ועיין בבלי עירובין (מ) מנחות (פ) חולין (מ) ונמצא שנשא ונתן גם עם בר קפרא, עיין ברכות (יג:) ס"ק (מ) אבל גם ר"ח רבה גם בר קפרא לא נהנו בו כבוד וע"כ היה מקפיד עליהם כאשר נראה בקדושין (לג) ונראה כי חת בקי כסדרש המקרא ובאגדה, ור"ח אשר היה גדול ממנו למד לפניו באגדה מדרש תהלים ולכ"כ היה מלמד את מדרש ת"כ (שם קדושין).

לכבדו כאשר יאתה לנשיא. גם אם נתבונן בבית מדרשו נמצא כי גם הוא לא היה עוד המקום הנבחר אשר שם יתאספו כל גדולי החכמים והתלמידים לקחת תורה מפי הנשיא. בכל הדור הבא אין גם אחד מן החכמים המתיחס להיות תלמידו. גם מלמוריו הבית הזה לא הגיעו אלינו כי אם מתי מעט דברים אשר נזכרו על שם בית רבי אשר אולי קצתו נשנו בבית מדרשו אבל גם זה המעט אין ענינו לרוב כי אם תיקון הגירסאות במשנת רבי (ירושלמי פאה פ"ג ה"א, שביעית פ"ב ה"ה, שבת פ"ז ה"א וסוף פ"ז, מגילה פ"א ה"ט, נדרים פ"ח ה"ג, סוטה פ"ט ה"ב). אחרי מות רבי עזבו רבים מגדולי החכמים את מקום הנשיאות וילכו באשר יתהלכו. עוד רבי חי היה מוראו עליהם, והסתירו קנאתם ותלונתם בסתר לבכם, אבל עתה אחרי מותו עברו הקנאה והתלונה ואולי גם התרגזו על מצותו האחרונה משכיות לבבו, ובגלוי פנים התקוממו נגד פעולתו הגדולה בסדר משנתו, וכבר אמרנו כי בזה לא טוב עשו בעמם, וגם בבית הנשיא לא החזיקה ידם עוד כבימי קדם והלכו ליסוד ישיבות בכל פנות הארץ. רבי חייא רבה אשר היה לפניו נאמן בבית הנשיא לא נשמע קולו עתה בבית המדרש. איפוא הלך ותקע שם אהלו של תורה לא הודע לנו. אמנם מצאנוהו לפעמים נושא ונותן בהלכה עם בר קפרא חברו אחרי מות רבי (יבמות לב: ועי' החלוץ ח"ג צד 120) אשר מזה אפשר לשפוט כי ישב זמן מה בדרום כי גם מושבו של בר קפרא היה אחרי מות רבי בדרום אבל אין זה ראייה כי ישב שם בקבע. אבל להפך דבר ידוע הוא כי סוף ימיו חי בטבריה או בצפורי, כי מצדו מימינו ומשמאלו קברו את שני בניו יהודה וחזקיה, וכשמת רב הונא בבבל הביאו את ארונו למקום של רבי אמי ור' אמי וקברוהו אצלם (מ"ק כה). והנה ידענו שיהודה בנו מת בצפורי במקום שבתו של חתנו ר' ינאי (ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג), וכ ידענו שר' אמי ור' אסי ישבו בטבריה, ועתה אחרי שברור שר' ח"נ קבר אצל בנו המת בצפורי ואצלם נקבר ר"ה וזה היה במקום של ר' אמי ור' אסי על כן בצדק נאמר כי ר"ח לא מת בדרום כי אם בצפורי או בטבריה ושם נקבר. ואמנם איך שיהיה לא מצאנו איך רמו קרן כי ר' חייא היה לו דבר עם הנשיא החדש. ובן לוי עזב מקום הנשיאות וילך לו בבלה, בר קפרא ור' אפס אשר היה סופר נאמן לר' יהודה הנשיא שניהם הלכו לדרום וישבו שם ועוד אחריים זולתם נדרו במקום הנשיאות וילכו להתגורר במקומות אחרים. מכל זה נראה כי במקום הנשיאות אשר שם לפניו היה מקום קבוץ כל הכחות הטובים ובית ועד לכל גדולי חכמי הדור, עתה היו הדרכים אבלות ובאי שעריה מתמעטים והולכים מיום אל יום. ונשפוט מזה כי פרץ פרץ רחב בדעות חכמי הדור ההוא, ובלי כל ספק היה סבת הדבר, כי זה הנשיא החדש אשר בטה כי זכות אבותיו תסייעוהו ושם ליסודו הנהגת נשיאותו ועמלו עם הצבור, להנהיג בצדק ולהיות עמל עמהם לשם שמים לא היה לו הרצון למלאות חפצי החכמים והתלמידים המבקשים ללכת ארחות חדשות אשר לא שערן אביו. לו היתה משנת אביו תמצית כל התורה שבעל פה ואותה עשה לו לענין לענות בו בבית המדרש ובשום ענין לא יסור מן הדרך אשר סלל לו רבי. הן בדבריו האחרונים אל בניו אשר לזה מסר לו סדרי נשיאות ולזה סדרי חכמה לא הובא מפורש מה הם הסדרים האלה, אבל בלי ספק הודיע להם חפצו והורם הדרך אשר ילכו בה בהנהגת הנשיאות ובתלמוד תורתם, ור"ג ביחוד אשר בכל דבר לא סר ימין או שמאל מסה שצוה אביו ממשפטו ומעשהו, וכאשר בקש רב סמנו שירחיב לו רשיון ההוראה גם על מומי בכורות אמר איני מוסיף על מה שנתן לך אבי, קיים בודאי גם בזה את מצותו לבלתי סור מדרך התלמוד אשר הורו, ואמנם חכמי הדור והתלמידים אשר הלכו אחרי החיצוניות ואהבו את ההיות

(יריד ח"ג)

ואת

יאת הפלפול לא מצאו בבית מדרשו די מבוקשם ועל כן חדל בית מדרשו להיות בית ועד לכל החכמים הגדולים כבימי קדם וגם רובי התלמידים נדדו משיבתו וילכו אחרי בעלי חיצוניות והפלפול ובכך פנה הודה ופנה הדרה.

ועתה בגלל הדבר הזה אשר ירדה הנשיאות ממעלתה ולא היתה עוד כמלפנים הנקודה אשר ממנה התפשטה התורה, אף על כן רבו הישיבות במאד מאד, והן הביאו את דרישת התורה למדרגה חדשה. החכמים בעת ההיא לא שמו עוד לעיקר דרישתם את יסוד ההלכה כי משנת רבי עמרם בתקופה רוממיה מסדרה בפ"ל בני עמי ולשמו לזכור היתה כל נפש ועל כן רצו ולא יכלו לסור ממנה מלעשותה יסוד להלכה לכל התורה שבעל פה וענין לדרישתם, אבל הסבו פני הדבר, בתשוקה גדולה החלו לדרוש בה ולחקור איך לקיימה אצל החיצוניות או איך לקיים החיצוניות אצלה, הוה בה היות ודקדוק בה כחוט השערה פלפלו בה ולכל דבור ודבור שמו לב אשר מן הדרישות והמחקרים האלה החלה לצמוח חכמת התלמוד. אחד מן החכמים הראשונים מיסדי החכמה הזאת ומן הנפלאים בהם היה רבי חנינא בן חמא. הוא אשר צוה עליו רבי לפני מותו לאמר: חנינא בן חמא ישב בראש. הן אמנם כי עצת רבי לא נמלאה מיד אחרי מותו כי לא רצה ר"ח לקבל התמנותי עוד כל ימי חי רבי אפס אשר היה זקן ממנו, וגם באמת נקרא ר' אפס לשבת ראש בצפורי (שבת נט: כתובות קנ: ירושלמי תענית פ"ד ה"ב, מדרש קהלת פ' כי העושק), אך ר' אפס היה זקן בא בימים ולא האריך ימים בפקידתו ויהי כאשר נאסף אל עמיו ויקבר בשיבה טובה אז נעשתה מצות רבי אשר צוה חנינא בן חמא ישב בראש, רבים התמהו מזה זה ראה רבי ברבי חנינא אשר הפך בו יותר מכל תלמידיו, למה לא זכר את רבי חיאי יישכחתי? – הלא ר' חיאי עודנו חי במות רבי – ולא זכר גם את ר' אפס אשר עבדו באמונה בחייו ויהי לו סופר נאמן ואיש עצתו, ולא את לוי ובר קפרא ואת ר' ינאי אשר כלם גדלו ממנו בשנים, ולפי משפט בני זמנו עליהם אף גדלו ממנו בחכמת ההלכה? אמנם אם נדרוש על הדבר באמת ובתמים אך נראה במעשהו הזה אוח חדש על חכמתו ויושר לבבו ונראה כי עד מפח נפשו האחרון חכמתו היא נחתה ובהשכל ודעת כל מעשהו. אם שם מכמו לאחור על מקראי ימי חייו ועל כל אשר קרה במשך ימי נשיאותו הלא הבין בלבבו כי לאיש העומד בראש העם נחוץ לו, כי מלבד חכמתו בתורה כי יכהנוהו פאר גם מדות ודעת דרך העולם והם רגש לא"י, כי יהיו לו כל היתרונות הגופיות והנפשיות הנחוצות לשאת עול הצבור ולמסכול מרחם ומשאם ורובם, ואולם גם מזה לא הסיר עינו כי האיש אשר יוקם על לשבת ראש בישיבה הגדולה בצפורי ילך בעקבותיו ויהן כבוד לפעולתו אשר פעל בקבוץ משנתו ואשר נתן נפשו עליה להחזיקה ולקיימה לדור אחרון. ועתה את מי מכל

תלמידיו

(2) גרעין בדבריו חיסים ליהודים ה'ד צד 282 ובמספר מיוחד שכתב בכפ"צ החרשי של סראנקעל שנת 1852 צד 40 תחלים שהתואר בכבלי כתובות (קנ:) מתמנותו ר"ח אשר רבי צות חנינא בן חמא ישב בראש הוא במופת. שהעיקר הוא שרבי לא צות שר"ח יהיה ראש הישיבה כמשמעות לשון הבבלי אלא שצות לבנו שיתן לר"ח המסיבת קודם כל מחכמים, כמשמעות לשון הירושלמי: ומני ר' חנינא בראשה כלומר שר"ח יהיה הראשון אשר ישנה אותו ר"ח ברבי לוקן. אמנם הן לו יהי כדבריו הלא עכ"פ מוכח מזה שר ח היה נבחר לרבי מכל חבריו, ואחרי שזה ברור שר ח היה באמת ראש ישיבת בצפורי אחרי מות רבי כי לא נזכר ראש ישיבת אחר שהיה בימיו בצפורי, וגם זה ברור כי נפקד לראש על הצבור בצפורי כמשמעות הירושלמי בתענית פ ג ה"ד, וע"כ למת נמיל ספק בקבלת הבבלי. כי המעשית שהיתה אין להכחיש. והנחת אחרי שידענו שהיה באמת ראש בצפורי וידענו ג"כ שמינוי כזה לא נעשה כי אם על פי הנשיא הרי בהכרח שהנשיא שבאיתו זמן מינהו והוא היה ר"ג ברבי ע"כ נראים חדרבים שעשה כן על פי מצות אביו ולא נכחיש קבלת הבבלי בפרט שגם דברי הירושלמי טובלים הפירוש לצד הות וכמו שבאמת כל מפרשי הירושלמי ומדרש קהלת מסכימים לזה שפי דבריו: ומני ר"ח בראשה דתינו שימנה את ר"ח שהיה ראש ישיבת (ר"ד ה'ג)

תלמידיו יבחר להעמידה ראש בצפורי? ר' חייא ור' אפס הלא היו זקנים עומדים כבר על מפתח הקבר, ואף אלו היה ר' חייא מתחדש נעוריו כנשר לא היה בוחר בו מהיותו בבלי, בר קפרא אף כי היה אדם גדול בתורה בכל זאת לא היה בעיניו האיש אשר הוא כשר לפקידה רמה כי חסרה לו מדה דרך ארץ וחמד לו לצון בדבורו ובמנהגו עם בני אדם. לוי בר סיסי אף כי היה לרבי תלמידו החביב לא חשבו נכון לשבת ראש כי לוי היה חגר ברגליו (ירושלמי ברכות פ"א ה"ח), ועוד זאת כי לא היה לו לשון למודים לדבר לפני העם (ירושלמי יבמות סוף פ"ב). וגם ר' ינאי לפי מזגו ותכונתו לא היה האיש אשר מדותיו יכלו לקנות לו לב רבי ולהוליד בסחון רב בכשרונו להיות מנהיג הצבור ורצוי לרוב אחיו ותלמידיו, כי ר' ינאי היה עשיר עם כל הסומים הדבקים בבעלי נכסים ועושר, הוא היה איש עשק וריב ומתנגד לחבריו, הוא היה גם מהנגד למשנת רבי (עי' למטה בפרק זה), ועל כן אולי רבי הכיר כל זאת וראה כי אין ממנו תוחלת. ואמנם אם נבינה ברבי ניגא בתכונותיו, במשפטי חייו, במדותיו ובהתלוצות תלמודו בתורה ובחכמה או לא עוד נתפלא על הדבר למה רבי בחר בו מכל חבריו ויצא במצותו האחרונה תנינא בן חמא ישב בראש.

רבי הנינא נולד בצפורי (ירושלמי תענית פ"ד ה"ב). כימי נעוריו הלך לבבל ושמש שם את רב המנונא (ירושלמי שם), אחרי ימים מספר שב אל ארצו ואל מולדתו, וכשבו כבר היה באנשים והיה לו בן (ירושלמי פאה פ"ז ה"ב). כבואו לא"י הלך לשיבת רבי לקחת תורה ספיהו. ויהי בראשית שבתו לפניו קרה לו מקרה רע עד כי העיר עליו רבי את כל חמתו. רבי היה יושב ודורש פעם אחת. במקרא או מלאו לבו את ר"ח לתקן דברי רבי ולאמר לו כי לא כתוב כן במקרא כאשר הוא אומר, ואף כי צדקו דברי ר' חנינא, ובאמת טעה רבי, בכל זאת רע עליו המעשה הזה על כי השיבו טעם ברבים (ירושלמי תענית שם). לפי טעה היה קצפו של רבי קשה עליו עד מאד, אבל נראה כי רגזו בכל זאת לא ידה כי אם רוגז רגע, ולא ארכו הימים ונתפיים, וכלי ספק הטה אליו חסד ואהבה בראותו כי ר"ח קבל בענה ובאהבה תוכחתו, ויהי לו תלמיד נאמן, ולא מש מאהל רבו אף רגע אחד. בכל דרושיו לא סר ימין או שמאל מתורת רבו, אף היה חובב משנתו יותר מכל תלמידו, וכן בהוראתו נמשך אחריו עד כתיב השערה. ר"ח מעיד על עצמו לאמר: יבא עלי אם לא כל מעשה ומעשה שהייתי מוציא אם לא שמעתיו מרבי הלכה כשערת ראשי ולמעשה שלש פעמים (ירושלמי גדה ספ"ב). מזה נראה כי אחרי זאת אשר קרהו עם רבי עשה לו זה למבוקשו לקנות לו לב רבו ולהפיק רצונו, כי זה היה אחת ממדותיו הנעלות, לכבד בתודה לבו את מטיבו, ומי מטיב יותר מרב נאמן לתלמידו, המתאמץ בכל כחו להעניק לתלמידו מחכמתו ומכל הטוב אשר חנן אלהים את נפשו. אהבתו למדה הוואת ניכרת גם באחד ממאמריו אשר אמר איוה בן עולם חבא כל שרעה רבותיו נוחה הימנו (בבלי שבת קנג.). ר"ח היה עניו בסדה ובמשקל. הוא היה מכבד את מי שהיה גדול בחכמה או בשנים, אבל גם היה מכיר את עצמו ומקפיד מאד על כבוד תורתו, ובמקום הלול כבודו לא ישא אף לפשע קטן (עיינן בבלי כתובית קני: יומא פז: ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג). ואמנם כתיבו על כבודו: עצמו וכבוד תורתו, אף כן היה חס על כבוד חכמים אחרים, והוא הוא האומר: איוה אפיקורם זה המבזה תלמידי חכמים (סנהדרין צטו:) את נאמן על תשוקתו לכבד את החכמים תכלית כבוד, הוא אשר יספר על עצמו כי בכל עת אשר עלה מטבריה לצפורי נטה מאם הדרך והלך בדרך רחוקה למען יוכל לעבור עד בית רבי שמעון בן חלפתא אחד מן הזקנים כדורו לבקר בביתו ולדרוש בשלמו (ירושלמי תענית פ"ד ה"ב)

ה"ב). מרותיו הנשגבות גם הן מצהירות מתוך מאמריו אשר הגיעו אלינו. אין אחד מחכמי דורו אשר תאר כמותו בהשכלה מווקקת את רצון האדם החפשי לבחור בטוב ולמאוס ברע, באמרו הכל כידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות לג:). ומה נעים משלו אשר המשיל את האדם, שהרגיל נפשו בעשות הטוב עד שאין כל דבר במעשה הטוב יקשה בעיניו לעשותו, לעשיר שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו דומה עליו ככלי קטן (שם). וכמה יפה מאמרו נגד המתחסדים המעמיסים על נפשם ועל אחרים דברים ומצות אשר לא ציו באמנם גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה (ב"ק לח. ובכ"ט) מבקשת עשית טוב ומהבת חסד היה מצטער על מצב דורו הרחוקים מצדקה ואינם מפרנסים תלמידי חכמים, ועליהם דרש: כל מי שעניו צרות בת"ח בעוה"ו עיניו מתמלאות עשן בעוה"ב (ב"ב עה:). ובמשל יפה העירם על מעשה החסד שלא יאמרו הוגנים רעים והפרנסה מתמעטת וחסרנו כח להרבות חסד, לא כן הוא כי הצדקה נמשלה ככנגד הזה כל נימא ונימא מצטרפת לכנגד גדול אף הצדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון הגדול (שם טו:). כן דרך הרוח ההולך בכל מאמריו האגדיים. והנה אין ספק כי המדות האלה אשר היו נר לרגלו בדרך חייהו לא היו נעלמות לרבי אשר היה רבו ושומר על אורחותיו, ועל כן לא נפליא עוד על אשר רבי המה אליו חגו וינשאוהו על כל תלמידיו.

אל מרותיו האלה התחברה עוד השכלתו בכל דבר חכמת בינה. אחד מרושמי השכלה יתירה בחכמי התלמוד היה התשוקה להתעסק במקרא ובלשון העברית בדקדוקה ובמליצה, ובוזה נבדלו קצתם מקצתם, כי מי האיש אשר לו לב להבין והחפץ לדעת דרכיה על פי יסודי דקדוקה ולפי כללי הגיון מדעי איש כזה לא על נקלה יתעה מדרך השכל במדרש המקרא, כן היה כאו וכן יהיה לעולמים. אחד מאלה המשכילים היה גם ר"ח הוא אהב את הלשון העברית והיה נודע לאיש בקי במקרא (בבלי יבמת מ. כתובות נג. ברכות לו: ירושלמי כלאים סוף פ"ט שבת פ"ו ה"ב), וכן אמרו עליו על ר"ח כי הוא אומן בחכמת הרפואה ועסק בה לטובת בני אדם גנוגי חולי³). וכמו כן כל מאמריו באמונות ובדעות נושאות מטבע ההשכלה על פניהם. אחד היה ר"ח אשר לעג לאמונת הכשפים אשר גם גדולי החכמים בכל פרקי הזמנים הקדמונים האמינו במציאותם אך הוא חשכם להבל אשר אין בהם כח לפעול מאימה, ועל כן דרש אין עוד מלבדו אפילו כשפים (סנהדרין טו:). ואף כן דעתו זכה בבחינת המעשים המתמיהים המסופרים מחכמי התלמוד אשר מוכחשים מטבע הענין, ובכל זאת מצאוי מאמיניהם בין החכמים. לא כן ר"ח היא לא האמין בכמו אלה ולא חדל מלקרוא להם פליין בלי דעת (ע"ז לח:). אמינה אחת משלה בדורות הקדומים האלה והיא האמונה כי כוכבי השמים וכסיליהם פועלים על תולדות האדם ומאורעותיו להרע או להטיב. והנה אין פה המקום לדרוש על הרעה הזאת ולבחון אם וכמה המרחק בינה ובין דעת הפהולוסופים של הרמב"ם (באגרותיו ה' ברין דף ח') שהמינים כלם ודברים הכלולים בכל העולם שאין בהם נפש חיה הכל מכה הגלגלים והכוכבים, אבל זאת ברור לנו כלי כל ספק כי הרעה מפעולת המזלות ומערכת השמים על האדם היתה מתפשטת בכל ארצות הקדם אך בתמינות שונות והיא נחשבה דעה פהילוסופית בימים ההם, וגם חכמי ישראל נמשכו אחריה רק שהוציאו את האומה הישראלית מן הכלל ואמרו אין

מזל

(3) יומא (מב.) אמרו ר"ח בקי ברפואות חית. ואמר (חולין ג.) מימי לא שאלני אדם על סת פרדה לבנה וחתי. ועי' ירושלמי שבת פ"ד ה"ג שמואל ור"ח אמרו צ"ט טנים בצנה ואחד בידו שמים ושניהם היו רופאים. תענית פ"א סוף ה"א שלח ר"י לגבי ר"ח מאן דמנגמם בלישנית ובלים לרפוא. ועי' נדה (יב, ב:) בענין נקיותו ברפואות ובדקדק דמים.

מול לישראל, ואמנם אם נניח כהדעה המושלת הזאת שתלדות האדם ומאורעותיו תלוים במערכת החוכמים והנלגלים, ושכן מונח בטבעי של עולם או צרכים להודות כי האומיים אין מול לישראל מוציאים את ישראל מן הכלל המונח בטבעי ומאמינים דבר המוכחש – לפי דעתם ומעמד פהיליסופותם – מן המושכל, ועל כן התרחקו, בהאמינם כן, מדרך ההשכלה של זמנם, ועתה ר"ח אשר התנגד לחכמים בזה ואמר מול מחכים ומול מעשיר ויש מול לישראל (שבת קנו). הנה הפס הדעה אשר נחשבה דעה פהיליסופית בזמנו, ונאמר בעדק כי הוא קרוב לדרך ההשכלה המושלת בזמנו יותר מכל חבריו⁽⁴⁾. אם נתן לב לדרכים האלה אשר הלך ר"ח בדעותיו ואמינותיו ונעריכם לעומת דרכי רבי בפינות היקרות האלה לא נוכל להתעלם מן ההשערה כי בכלן לקח לו התלמיד את רבו למשל והתאמץ ללכת בעקבותיו ואף על כן לא נתמה על החפץ בראותנו את הרב שמפליא תלמיד כזה ונתן לו זכרון גם במצותו האחרונה. ואמנם נבינה זאת ההפלאה אשר הפליאו רבי עד תומה אם נבחון תהלוכות תלמדו ומשפט דרישתו ומאמריו בהלכה, כי בכל אלה אחז הדרך אשר הלך בו רבו ולא סר ממנו ימין או שמאל. ר"ח היה ראש הכת אשר השפיקה לו משנת רבי. היא היתה בעיניו המצית כל התורה שבעל פה ובה שם כל מעינו לפרשה ולתקנה ולדקדק בה ולהוציא ממנה תולדות הלכותיות. אין אחד מכל בני זמנו אשר כמוהו חסם ואצר בזכרונו תורות רבי והיראותיו וסיפר בכל עת ובכל מקום ההורכן מה שראה ממנו או שמע ממנו⁽⁵⁾, וכנגד זה אך לעתים רחוקות ישית לב אל החיצוניות. ואף לא יקשה בעיניו לחלוק עליהן. ר"ח החזיק טובה לעצמו על כחו ועצם ידו בפלפול (כתובות קנו) ואם נתכונן במאמריו הרבים נראה כי דבריו קשש אמרי אמת, כי כל מאמריו ההלכותיים אשר און וחקר הם ישרים ונכוחים למוציא דעת, תכונתם כהכונן מאמרי התנאים בין בבחינת תוכנם בין בבחינת צורתם⁽⁶⁾. ואולם היות אין לנו ממנו רק מעט ורמיות טמטמה לברייתא כלל לא. מכל זה נראה כי ר"ח בחר לו דרך ישרה בתלמודו הוא הדרך אשר סלל רבו ולא הלך אחרי חבריו אשר העמידו משניות אחרות אצל משנתו של רבי. כי אמר כל מה שהם יפעלו בעזרת החיצוניות יכול הוא לפעול אצל בפלפול ובשקל דעתו. ועוד אחת אשר ר"ח נמשל כרבו נדמה, כי נשא פנים לצרכי זמנו ולתקנת בני עמו. ובכל עת אשר היה רואה שהזמן דורש הוראה אשר

(4) הרמב"ם באגרת הנזכר האריך לבטל דעת בעלי גזרות החוכמים וכתב: דברי האצטנננים שקר מב' פעמים דא' מפני הראיות העומדות נגדם, והב' מפני קבלת חזרה עי"ש ופסיוס ואני יודע שאפשר שתתפשו ותמצאו דברי יתירים מתכתי האמת ברוחני ע"ת וכו' שדבריהם מראים שבעת תולדות האדם נרמו כוכבים כך אל יקשה זה בעיניכם וכו' וכמדומני זה דעת הרוב מרבני ואף האומרים אין מול לישראל האמינו בסול לכלל העולם רק שאסרו שישראל יוצא מן הכלל ויב' איני מכין מה שאומר שתאמנה הזאת היתה דק אמנת יתירים. (5) פירושו במשנה עי' ירושלמי פאה פ"ג ח"ד, כלאים ספ"ט, מעשרות פ"ב ח"א, שבת פ"ו ח"ד, מ"ד סוף ה"ב, ה"ג, עירובין פ"ח ח"ד, ה"ה, פ"ו ח"ד, פ"ו ח"ד, יומא פ"א ח"ב, שקלים פ"ד ח"ב, ור"ה פ"א ח"א, יבמות פ"ו ח"ה, סוף פ"ו ח"ה, כתובות פ"ו ח"ו, גיטין פ"ח ח"ג, ועי' ס"ק פ"א ח"ו ושם גרס תניית וצ"ל הנייה וכ' זה בבלי מ"ק (ה): שפ"י טעמא דמתני'. ועי' ירושלמי ברכות פ"ח ח' ב' ה"ה: שם דבש וכו' ובבלי תענית (ב): פ"י המשנה. ועי' שבת (נפ). שם (קמ"ד): חולין (כ"ד): שם (ל"ב). בכורות (ד): מגילה (ד). מוציא תולדות מהמשנה: ירושלמי מגילה פ"א ח"ה מתני' אסרת כן וכו' גיטין פ"ח ח"ה עיר שבלת כתנים מוכח מן המשנה, שבעות פ"ו ח"ה זה אומר מנורה גדולה וכו' דתנן וכו' גרס פ"ב ח"ד זאת אומרת שאסור לאשת לשהות במימאחה, ועי' בבלי עירובין (ב): ובהריבה מקומות בבבלי. (6) הוראת בשם רבי עי' ירושלמי תרוסות פ"ה ה', מעשרות פ"א ח' ד וצ' ל חנינא במקום חנינא, שבת פ"ד ח"ד, פ"ח ח"א, שקלים פ"ז ח"ב, יבמות פ"ח ח"א. כתובות פ"א ח"א, פ"ו ח"ו ח"א כשבו וכל זה מרבי כדמוכה בבלי יבמות (כ"ה) ועי' ברכות פ"ג ח' ה', מ"ק פ"ג סוף ח"א, נדה פ"א ח"ו, ובבלי ברכות (כ"ד): אני ראיית את רבי וכו' שבת (נב). אר' ה מולאות של בית רבי וכו' מגילת (ח). (7) הלכותיו רבות, עי' מעשר שני פ"ג ח' ג, ערלה פ"ג ח' א, שבת פ"א ח"א, פ"ד ח"ג, מסתים פ"ה ח' ב, יומא פ"ח ח"ב, יבמות פ"ב ח"ד בעיני אשת חמיו, מגילת פ"ג ח' א, בבלי ב"ב (כ"ג): רוב וקרוב וכו' מנהרין (ג). בעיני בנת ושני בירושלמי קדושין פ"א ח' א, ועי' בכורות (יא): מנהרין (א) (ד"ד ח"ג)

אשר בהשקפה ראשונה לא יהיה לה תוחלת מפני שהמשנה עימרת נגדה לא נסוג אהר לכו בעבור זאת. כי אם עשה המשנה מדרגה מפני צורך הזמן ואם אפשר הערים עליה בהערמה מושכלת ושמר זאת לעולם כי לא כל מה שהחליטו החכמים בדרך דרישה למודית יכריחנו להחזיק בו גם כמעשה⁸. כל מי אשר עיניו פקוחות על דרכי חכמינו ברוב פרקי הזמנים הקדומים, בעיניו יראה ובלבבו יבין, כי היה זה משפט גדולי החכמים האסתמיים מאז להבדיל בין דרישה למודית ובין הוראה היוצאת לפעולה אדם בין ההלכה ובין המעשה. ואמנם חסרון דעת זאת ערבב לרבים מהלומדים את המושגים, אלה אשר הם מיראי הוראה וקצרי לב חשבו כי כל דבור ודבור שבמשנה בתלמוד וכל תולדה היוצאת מתוך דרישתם הלימודית הם מאמרים כבבלי ההכרח גם למעשה, ועל כן באשמתם או בשגגתם רבו החקים אשר היו לרבים למעשה ולא כמשפט וגם לא ככונת חכמינו בעצם וראשונה. ואלה המבקרים את פעולת הקדמונים ויושבים למשפט על מעלליהם הם צועקים חמס עליהם באמרם מה זה עשו לנו כי חברו את התורה שבעל פה בספר אשר יהיה ספר חקים קבועים לנו ולבנינו עד עולם כל ימי המשנה והתלמוד על הארץ ואמנם אלה באמנתם כאלה בתלונתם אך שנו ברואה פקו פלוליה כי לא הבדילו בין הלכה למעשה ולא ידעו אף בל יבינו לא תכלית המשנה מה היא ואת התלמוד הנוסד עליה חפצו ומבוקשו. אף מבלי דעת כל זאת אלה השופטים מלינים גם על ר"ח לאמר, כי אשם אשום על אשר עשה את כל הוראותיו של רבי כמשמורת נמועים אשר אין להזיזם ממקומם לעולם ועד, ואשר שם את ספר המשנה לחק קבוע אשר לא יעברנהו וכל זה ממשוא פנים לרבי יהודה הנשיא רבו אשר – לפי דעתם – רצה להיות מחוקק במשנתו ולעשויה ספר חקים לכל המורים למען יורו ממנה הלכה למעשה (ח"ב צד 183), אבל הוא הדבר אשר דברנו כי לא ידעו ולא יבינו דרך הקדמונים משפט משנתנו אף לבעבור זה ילונו בתלונת שוא על אנשים תמימים. כי כאשר רבי לא חשב ולא עלה על לבו מעולם לעשות את משנתו לספר חקים לכל הזמנים אף כן לר"ח תלמידו לא היה המשנה ספר חקים. והלא כל מי אשר עינים לו לראות ומתבונן בדרכי ר"ח ותורתיו הלא יראה זאת באר היטב כי בהוראתו למעשה לא נשא פנים למשנה.

אמנם כמוי יסוער מגרן כן מחשבות ר' הניגא נדפו מפני רוח הזמן ההוא רוב חכמי זמנו לא הלכו אהו. ואף על כן נפשו עליו תשתוחח בראותו זאת ויתאונן על אשר התמעטו הדורות והולכים בדרך לא טוב דעתו והכרתו. מרת נפשו הזאת נוצצת

מתוך

8) הנהיג בצפרי שיש קנין לנו בא"י להסקיע מירי מעשרות אף שמתקם מתני' מוכח להיפק (ירושלמי גיטין ס"ד) וכן היה מוקל בשבית ע"י הערפת שהערים על המשנה (ירושלמי נתיבות פ"ב ח"י) ואמר (פנתרין לב) אחד ד"ם ואחד ד"ג בררשה וחקירה ומ"ם אמרו ד"ם לא בעי' דו ח שלא תנעול לכת בפני לוי. ואמר זה צורך תלמיד. דלפי דבריו הרין במשנה אינו מדבר רק מדין תורה וזה רוחק שהמשנה לא תשמיענו הרין לפי תחלת חקיקתה? ועורר הלשון, למה- אמרו? קשת סודר שלא מצאנו תימן אמרו? ונ"ל דודאי מעיקר הרין ד"ם צריך ד"ח אבל כמו בהרבה בחלפת לעשות משרות תחלפת בין תחלפת ובין המעשה אף כן הדבר הזה אף שפדין צדיקין דו ח, כמעשה לא חיה מנהג החכמים כן וע"ז שואל ר"ח, למה אמרו ומשיב משום נעילת דלת. וע"כ אף שלא מצינו כן מפורש לא איכפת בזה. ודונמחו בתענית רפ"ב ולמה יוצאין לבית חקירות אף שלא נמצא במשנה שאלו טעם על המנהג ע"ש כפירש"י וכ"ח בע"ז לא) ס"ם אמרו שבר וע"ש בתוס'. ומ"ם נקט במשנה עיקר הרין כי זה תכליתו, ובפרט שיש אופנים שמעמידים הדבר על עיקר הרין והיניו ברין מרומה ואולי זה גם כונת רב פאפ שם בתירוצו. וע"ע מוכח (לז) לענין אחרות החסר שהתיר נגד פשוטה של המשנה ומה שהלכו בנ"ם בין יו"ם ראשון ובין יו"ם שני הוא תי' על צד הרחק. וברושלמי סוף יבמות אר"ח עשו אותה כחיה שהיא נאמנת על אתר כלומר מונדקית האמינו כמו שאמרינו את החיה ולפי דבריו נאמנת הפונדקית מצד אומנותה כמו חחיה ולירידה אפי' לא תוצאה להם מקלו ותרמינו נאמנת ומפרש דבריו ר"ע כשתחא מונדקית נאמנת כלומר מונדקית ערופא נאמנת מצד אומנותה וסביא דקאמר השנדיקית תוצאה וכ"י אינה מר"ע אלא תוספת המסדר ור"ח חולק עליה וכך מוכח בתוספתא סוף יבמות להריא דלא אמר ר"ע רק כשתחא מונדקית נאמנת.

(ד"ר ח"ג)

מתוך אחד מסמארייו אשר בו ידבר כמתאונן על חכמי דורו באמרו שכל אחד ואחד נכיה מחפתו של חברו אוי לאותה בוישה אוי לאותה כלימה (ב"ב עה). ואף כי היה נכבד בעיני בני עמו ונשוא פנים גם בעיני הגוים ושריהם (ירושלמי ברכות פ"ה ה"א), כל זה איננו שוה לו בכל עת אשר הוא רואה כי יש מן החכמים אשר מקלים תורתו ומחפשים עולות בתלמודו בדרך דרישתו אשר לפי הכרתו הפנימית רק הם הדרכיבו הנגהיתם להביא אמתה של תורה. הן מיד בשבתו ראש בצפורי הלא עזב לוי בן מיסי את העיר ואת ארץ מולדתו באמרו כי לא ירצה לכוף ראשו לפני רבי חנינא כי חשב לוי בלבן כי גדול הוא ממנו (שבת נט:). כי גם לוי היה מבטלי משניות חיצוניות, ור"ח אשר לשנת רבי כל מנמתו, נוכח עמו במה נחשב הוא ולמה יהיה נכנע מפניו. ואמנם אילו לא נעצב ר"ח על ככה: כי לא יחיש למהנגד במרחקים, אבל גם בקרבתו עמדו לו מתנגדים והם מרו ועצבו את רוחו.

רבי ינאי תלמיד רבי גם הוא הרביץ תורה בעת ההיא בצפורי. עם כל הכבוד אשר נתן לרבו⁹ לא חדל להסיר עינו ממשנתו לפעמים ולחלוק עליה (ירושלמי פסחים פ"א ה"ה יומא פ"ד ה"א ופ"ה ה"א ובכ"מ) וחשב בלבו לאמר מה שעשה רבי בחכמתו אעשה גם אני בחכמתי ולמה זה אבטל דעתי מפני משנתו (ירושלמי שבת פ"ג ה"ג ובבלי שם קמ). בכית אהבה היתה בינו ובין ר' חייה אשר התחתן בו ויתן את בתו ליהודה בנו לאשה (ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג בבלי יבמות צג:), וגם ר' חייה ככדו כבוד הלכות מרבי חייה (ירושלמי דמאי פ"ו ה"א בבלי יבמות צג:), וגם ר' חייה ככדו כבוד גדול ואמר לו עתיד אתה להנהיג שררה על ישראל (ירושלמי דמאי שם). מרובי תורתיו נראה כי לא נתן יתרון למשנת רבי על שאר קובצי משניות. והנה מכל אלו הנקודות נבין כי היה מרחק רב בין דרכי תורתו ובין הדרכים אשר הלך בהם ר' חנינא. והן אמנם כי איש בעל השכלה ומדות נשגבות כר' חנינא לא ירים לבו לאמר: כל מי אשר לא כמחשבותי מחשבותיו אויבי הוא ולא ארצהו, כי אם יכבד גם מתנגדיו אם אך בשובה ונחת דברם ושמרו לשונם מהרים קלון על מנגדים ומלמרות עיני כבודם. אבל ר' ינאי לא נהג כן עם ר' חנינא. כי ר' ינאי המבורך בנכסים ועושר רב (מ"ק יב: קדושין יא. ב"ב יד.) היה עשיר עם כל מימיו, בעשרו גבה ילבו והיה מתנשא על חבריו אף אם חלוקים עליו כל בני דורו (שבת סה). ירושלמי נדה פ"ג ה"ד ובבלי שם). הוא היה האישי אשר מלאו לבו להכריז ברבים צאו וזרעו בשביעיה משום ארנונא (ירושלמי שביעית ר"פ בבלי סנהדרין כו.) ולא שת לבו לאמר לנפשו אם גם נבון הדבר לצורך הומן לא לי יאתה להתיר הדבר פן יאמרו לטובה עצמי אני עושה כן. ואף הוא כגודל לבו מתקלם בו בר' חנינא וזלזל בתורתו ולא לבד שבדברו אתו פה לפה דבר בגאווה ובוז נגדו ואמר לו, פוק קרא קראך לברא" (ברכות ל: יבמות ס. כתובות נו.)¹⁰ כאדם האומר לחברו מה לך אצל הלכה לך לך אצל מקרא כי רק הוא לך נאה ולך יאה שאינך כי אם בעל מקרא אלא שגם נגד תלמידיו היה בז את ר"ח דבר בו ונתן דופי בחכמתו בהלכה באמרו להם צאו ואמרו לר"ח צא וקרא (ירושלמי כלאים ספ"ט שבת פ"ז ה"ב). וקרוב הדבר מאד כי בכונה מסותרת נגד ר"ח וסויעתו

הדבקים

(9) במות רבי חכריו ר"י אין כהונה היום (ירושלמי ברכות פ"ג ח"א) וחזיר הרבה הלכת בשמו. עי' ירושלמי הנינה פ"ג ח"ב קדושין פ"ג ה"ד ב"ב פ"ט ה"ח ובבלי שם (פר.) ובכ"מ.

(10) במקומות שצינתי בברכות וביבמות נקרא ר"ח קרא ובכתובות ר"ח סתם וכן בירושלמי כלאים ושבת ח"ח סתם מזה. נראה כי הוא ר"ח סתם תוא ר"ח קרא. ולפי זה ר"ח קרא בתענית (כו:): שאמר צער גדול היה לי אצל ר"ח הגדול הוא ר"ח סתם, ואיך ר"ח הגדול שם קדמן ולא זקנו של ר"ח סתם כמ"ש בסדה"ד כי לפ"מ שכתבנו שר"ח סתם ור"ח קרא אחד, ור"ח קרא שם לא ידבר כר"ח הגדול כמקונו. ואילו ר"ח הגדול היא התנא ר"ח בברכות (ב:).

הדבקים כמשנת רבי ועשו את התורה שבעל פה פסוקה ותחוכה כיון ר' ינאי כמאמרו: אלו ניתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה (סנהדרין פ"ר ה"ב) ואולי על ר"ח אשר רק בתורת רבי חפצו אמר ר' ינאי: כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם (ע"ו יט), ועתה מי זה יכחיש כי מתנגד כזה המ" את עמדתו לר"ח בצפורי מהנגד אשר בכל יום ויום נוכח עמו.

גם הן הצעירים בדור הזה היו אחרים אשר לא נאמנה רוחם עם ר"ח והם בני ר' חייא יהודי וחזקיה הראשון היה חתנו של ר' ינאי ולמד תורה ברבים בצפורי (ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג). ולא האריך ימים ומת בצפורי, ואף על כן לא נשארו ממנו הלכות הרבה. השני גם הוא קבע לו בית מדרשו ונקרא דבי חזקיה ואולי גם הוא יושב בצפורי כי נקבר שם (מ"ק כה). הוא היה מבעלי החיצוניות ומספר גדול משניות חיצוניות נזכרות בשם תני חזקיה או תני דבי חזקיה, ובלי ספק גם אהיו כמוהו עסק בחיצוניות, וברור כי זה עשה מרחק בינם ובין ר"ח⁽¹¹⁾.

אמנם אם גם רבו מתנגדיו לא חדל ר"ח למלאות חקו ועוד התחוק בהשתדלותו כי ראה עוד אחרים מגדולי הדור אשר עוד מרוח התנאים עליהם הלכו אתו בדרכו. האחד היה רבי בניי או בנייה ולפי מבטא הבבליים בנאה. גם לו היה בית מדרש קבוע בצפורי, אך לא נשארו ממנו כי אם מספר קטן הלכות ורוב מאמריו במדרש ובאגדה⁽¹²⁾, ומתוך זה נראה כי גם ר"ח החזיק במשנת רבי והצעת המשנה היתה לו עיקר (זכחים סז). כי נראים הדברים כי כל גדולי החכמים אשר לא נתקיים מדרושי הלכותיהם רק מעט כלם היו מן הכת אשר השפיקו במשנת רבי. וכן עוד חי בעת ההיא רבי יצחק רובא אשר היה תלמיד נאמן לר' יהודה הנשיא, וגם רבי הוקירו וכבודו גדול ואמר עליו כי הוא הוא. רבנות ליה כל מהותא" (ירושלמי מעשר שני פ"ה ה"א) וגם ממנו מהיותו דבק במשנתו של רבי ושם בה כל מעינו, לא הגיעו אלינו מאמרים רבים בהלכה, ולא עוד אלא שבאשמת החכמים שכדור הזה אשר כל חפצם בהיותו – יושר נוסחאות המשנה כאשר יצאו מבית מדרשו של רבי אבדו, ועם ר' רובא מתה ידיעת נוסחת המשנה על בוריה. ור' זעירא אחד מגדולי האמוראים בדור מאוחר התרעם מאד על התרשלותם (מעשר שני שז). ואמנם יותר מכל אלה היה לו לרבי חנינא חבר אחד אשר היה בעל בריתו באמונה, ודבק בו בירידות נפש. החבר הזה היה רבי יונתן. הן אמנם שגם עם ר' חייא היה דברו ונהג עמו כחבר עם חזקיה (ירושלמי פסחים פ"ו ה"א בבבלי עירובין יז) וגם מצאנוהו בחברת רבי ינאי (ירושלמי ברכות פ"ה ה"א פאה פ"א ה"א), אבל לרוב התרועע עם ר' חנינא. ומצאנו שעלה הוא וריב"ל עם ר' חנינא לירושלים (מ"ש פ"ג ה"ג), ושוב פעם אחרת לחמתא דגדר (עירובין פו ה"ד). ברית האהבה אשר בינו ובין ר"ח היתה נוסדת על שווי מחשבותיהם בדרך דרישתם ובתלמודם. ולפעמים

מצאנו

(11) יתרת וחזקיה היו מבעלי היות הראשונים ע"י ירושלמי שבת פ"ז ה"א ובבבלי אמרו שהם תלמידי התורה בא"י מוכה כא) ונקראו רובין ירושלמי חנינה פ"ג ת"ד) ואמרו מאן אינון חרובין תורנמניא. ואחריו שבני ר"ח הם הרובין מוכה שהלכו לבבל. שחרי אמרו רבותינו שבגולה וי' מפרשיהן תרומות ומעשרות עד שבאו הרובין ובסלו. ובאמת מצאנו בב"ר פ' ס' ה' שחזקיה נקרא תרנמינא. אבל לא נשארו בבבל כי יהודה מת בצפורי וחזקיה אף שלא ידענו אפוא מת מ"ם ידענו כי נקבר בא"י אצל בניו ואחיו כמו שהבאתי למעלה. אחרוני המבקרים השתדלו לכאר מלת דובין תורנמניא ולא הבאתי דבריהם כי לא ישרו בעיני ולהלן בפנים יבואר שפוטן של הדברים.

(12) ע"י יבמות (א): ובירושלמי פסחים סוף פ"ח ע"ל ישראל מקבל הוא. בבלי גיטין (ב). תורה בגילה מגילה ניתנה. ובירושלמי פאה פ"א ה"א אפי' דברים שלא שמע מרבי הסכימה דעתו כמו שנאסרה למשה בסני. ועתה לא נמצא בשפתו אפי' דברים שלא שמע מרבו. והבן בכל אלה רוב חכמים שתנועו אלינו ממנו הם דברי אגדה. ובעתנית מובא ממנו מאמר בלשון, תניא היה ר' בנאה אמר' ונמצא פעם אחת בממילאה בשל פ"ג ובספרי כמה פעמים.

מצאנו בפירושו שרעותיהם מסכימות לדבר אחר בהלכה (שבת פ"א ה"ז יומא פ"ד ה"ג, תענית פ"ב ה"ב). כר"ח כן גב הוא חשקה נפשו ללכת מישרים בדרישתו ולא הפץ בהיותו ופלפולים אף על כן לא הגיע אלינו רק מעט מתלמודו. הלכותיו הסעטית אשר השאיר אחריו ברכה רוח הקדמונים נחה עליהן¹³) גם בפירושו למשנה דרך מיוחד היה לו ואהב לתת כללים היוצאים לו מן המשנה להורות על כונת דבוריה בכל מקום המצאים¹⁴), ומצאנו לפעמים שהולך קביעות ההלכה האמורה במשנה בזמן מיוחד ובמקום מיוחד¹⁵), וכמו שחשב חשבונותיו עם הכונת הזמנים והמקומות אף כן חשב עם הכונת בני אדם ורפיונם ועל יסודו הזה נוסד מאמרו המושכל: כשם שמצוה הוא לומר על דבר הגעשה כך מצוה הוא שלא לומר על דבר שאינו נעשה (ירושלמי תרומות ספ"ה ובכ"מ), וקרוב לענין הזה הוא הכלל היקר שהעמיד: אדם צריך לצאת ידי הכריות כשם שצריך לצאת ידי שמים (ירושלמי שקלים פ"ג ה"ב). בכל מאמצי כח"י היה משתדל להיות נוח לבריות ולהיטיב עם בני אדם ואף על כן היה מכוון להם (ירושלמי פאה פ"א ה"א, בבלי תרומות סמ"ג), ומצאנו עוד שפירז במכסם לתת תננות לשרי הממשלה למען קנות לו את הנם ויהיה יכולת בידו להשתדל לעת מצוא בעד עניי עמו להמציא להם טובות וחסד (ירושלמי שבת פ"א ה"ד). בימי ר' יונתן הוחל האגדה להוציא צמחה, הוא היה מסבחר בעלי אגדה, ועוד נמצא מקום לדבר על הכונת מדרשי האגדה אשר הניעו אלינו ממנו. אם נבינה ברובי תורותיו אשר נמצאו ממנו בתלמודים נראה כי לא עסק הרבה בחיצוניות ולא השגיח במשנתו של ר' חייא וחלק עליה (ירושלמי דמאי פ"ה ה"ב), והיה גם בזה חבר נאמן לר' חנינא. ומתוכחה מגולה אחת נגד אחד מן החכמים יגלה ויראה לנו שהיה לו תרעומת מסותרת נגד השרדנים שבדרום ונגד הפלפלנים שבבבל. ר' שמלאי בא אליו פעם אחת ויאמר לו למדני אגדה, ויענהו ר' יונתן ויאמר: מסרת בידי מאבותי שלא ללמד אגדה לא הרימי ולא לבבלי שהם גסי הרוח ומעוטי תורה ואתה נהרדעי ודר בדרום (ירושלמי פסח סיפ"ה ה"ג), מדבריו האלה נראה מאד כי בעיני ר' יונתן היו הדרומיים המתנאים ברובי משניותיהם כמו הבבליים המתהללים בפלפוליהם רק גסי הרוח ודרך למודם בלתי נאותה להגדיל תורה ולהרבות חכמתה כי אם הוא להפך שימעישה מערכה. אלה הם קצית דרכיו אשר הלך בהם ר' יונתן, והם הולכים למטרה אחת עם דרכיו של ר' חנינא. ומלבד אלה נזכרו עוד חבל חכמים אשר חיו ופעלו בימים האלה וישבו בצפורי או בעירות הסמוכות לה, ויהי בריתם האהבה והשלום עם ר' חנינא ורוכם הלכו בדרום, אבל רק דברים אחדים מהם נתקיימו לזרז אחרון, ורק לעתים רחוקות נזכרו בתלמודים כי לא היו מבעלי ההיות והחיצוניות¹⁶).

והנה ראה ראיוני עד כה כי כבר בתחלת פרק זמן האמוראים, ובעוד עיקר מושב התורה בצפורי החלו דרכי הירישה להפרד ולהיות לשני ראשים. והאש האחד הוא

ההולך

13) כופין את הבן לזון את האב (פאה פ"א ה"א) בצל של כלאי כרם שנקרו וכו' (תרומות ספ"ז תורה מסרת אין קריון בח רבנים (מגילה פ"ג ה"א) דמאי ע"ז ביד גוי סותר (ע"ז פ"ה ה"א) ועוד הרבה בירושלמי ובבבלי.

14) מעשרות פ"א ת"ב כיצד דעא בורק וכו'. שם פ"ב סוף ת"א מתם כלכלה ד קבין וכו' מתחים פ"ה ה"ג לשבו ושלא לשבו. פסולו סגושו וכו' ע"ש. כלאים פ"א ה"ה יש מהם שהולכו אתה חפרי וכו'. יומא פ"ה ה"ג' לשונות תן וכו' וע"י כלאים פ"ט ה"ג, ועל דרך זה כל פירושו.

15) ע"י ירושלמי ברכות פ"ו ה"ז סתני' עד שלא למדו סעודת סלכים ובמקום שעושין מליח עיקר. שביעות פ"א ת"א במקום שאמרו למקרא סמכו ובמקום שהתירו למקרא סמכו. פ"ח ה"א סתלכות של עמעות הוא מ ש פ"א ה"ב במסכת פ"ב סלכים הראשונים וכו' מפסע שמרר וכו'.

16) ר' אדא קראו ר' יונתן אדא חברגו (תרומות פ"י ת"ח ר') ס"מיי רוב דבריו באגדה (כלאים פ"ט ה"ג ס"ש פ"ב ה"א פ"ד ת"ב ובכ"מ ונמצא גם בבבלי ובמדרשים ע"י סת"ד ע"ר סמאי) ר' סריגוס כבר היה בימי רבי נשוא פנים (יבמות ס:). והיות דברו עם ב"ק ור"ח רבנן ור' חסא אבי ר"ה (שביעות פ"ו ה"ב) ואולי הוא הוא הנזכר בכריתא (נדה לו). ובתוספתא פתרות פ"ז ותנא יחד עם ר' חנינא (ב"ד פ"ט). רבי אלכסנדר ר"י גם אלכסנדרא, כל סאבורי באגדה (ברכות פ"ב ה"ג פ"ט ה"א ס"ש ג"ח ה"ח ובכ"מ וריב"ל (זרד ה"ג)

ההולך למישרים עם ר' חנינא ובעקבותיו של ר' יהודה הנשיא, והוא אשר הספיק לו משנת רבי הכללית. והראש השני הוא הכולל את כל החכמים אשר בכל עז דרשו בחיצוניות בהשוותם מדרגתן למדרגת משנת רבי. והצד השווה בשניהם כי נשאו למעלה ראש את הדרושה התלמודית. ואולם לא ארכו הימים והישיבות התמעטו בצפורי. רבי ינאי עזב את העיר כימי זקנתו וישב בעיר עכברי הקרובה לצפת, ושם התמיד ביה מדרש הנקרא „רבי ר' ינאי“ עוד ימים רבים (ירושלמי עירובין פ"ח ה"ד). יהודה בן ר' היא חתנו של ר' ינאי אשר דר גם הוא בצפורי סת בקוצר ימים וישבתו נתייחמה (בכורים פ"ג ה"ג). גם ר' בנאה מת בחיי ר' חנינא ויבוא תחתיו אחד מתלמידיו רבי חנינא (ר' יוחנן), אבל מחר הגיעו הימים וגם התלמיד הזה אשר נהיה ראש בבית מדרשו של ר' בנאה עזב את צפורי מפני מחלקתו עם ר' חנינא וילך לו וישב בטבריה (ירושלמי שביעית פ"ט ה"א). ובלי ספק כל הזקנים שבדור הזה הלכו אחד אחד לעולמם. ואמנם ר' חנינא ראה למורת רוחו כי אבדה כל תקוה לשים לפעולת אדם את התכלית היקרה אשר היתה לו לרבי כסדר משנתו ואשר גם היא שמה למטרתו, כי כל יגיעתו והשתדלותו היו אך לריק נגד השתדלות חכמי הדור אשר יסדו ישיבות במקומות אחרים, ושם עשו את החיצוניות לעיקר דרישתם וסדרי משניות חיצוניות פרו ורבו בישיבות ויץ לצפורי, בפרט בדרום היה פעולת סדור הבריות לאומנותם, ומשם יפצו מעינותיהם חיצה ונתקבלו לכל חכמי הדור בספר פנים יפות, עד כי בזמן לא כביר זה הדרך פלס לו נתיבו בכל בתי המדרש בארץ, וגם בית מדרש הנשיא לא יכול עוד לכבוא את הרוח המושל בכל, ובאו ימים אשר צפורי מקום הנשיאות ירדה מכבודה והתורה תקעה אהלה בטבריה. וגם לא ארכו הימים עד כי גם הנשיאות נמשכה אחריה ותעווב מקומה הראשון והשב בטבריה. ואמנם מעת ההיא החכמים מורי התורה היו הראש, והנשיאות הולכת ודלה, ואף מעתה הופרה עצת רבי הפרה תמימה והיו הכל דעים אחרי התלמוד והחיצוניות.

פרק ששי

הישיבות בדרום ר' הושעיה הבח ריב"ל וחבריהם.

עוד כימי ר' יהודה הנשיא האחרונים יש מתלמידיו הלכו להתישב במקומות אחרים, בר קפרא הלך לדדים וקבע ישיבתו בפרוד ונתפשט שם קובץ משניותיו אשר זמן רב לא היו נודעות לחכמי הגליל, עד כי ר' יוחנן עם כל בקיאותו הודה כי נעלמו ממנו (ע"ו לא"י) בעת ההיא חי גם ר' חמא אביו של ר' הושעיה בדרום. והיה וישב יחד בבית ענה בר קפרא (שבועות פ"ו ה"ב), ושלחו שלאותיהם לרבי ורבי השיב להם תשובות (גם ר' ה"ב), כימי ר' ישמעאל ב"ר יוסי נחשב כבר בין החכמים, וספר רבי נשבתו לפני ר' ישמעאל ואמר עליו כי אדם גדול הוא (גדה יד: ירושלמי שם פ"ב ה"א), אמנם מכל תורתו לא נשארו לנו כי אם שיעורים קטנים. אבל יותר משם תפארת אשר קנה לו בתורתו עשה זכר לשמו בבנו אשר הוליד ואשר גדלו בתורה ובחכמה. הבן הזה היה רבי הושעיה רבה אור' אושעיה לפי מכתא הבבלים

מביא בשמו (ר"ה פ"ד ה"ח). ר' יוסי בן פסירס. זותנו של ריב"ל (מ"ק פ"ג ה"ח) ונמצא ממנו מדרש יפה בענין התשובה (ויקרא רבת צו פ"ו) רוב עסקו באגדה. זבדי בן לוי חשב בעיני ר' הושעיה (דמאי פ"ז ה"א) ונראה שהיה שונה משניות חיצונית (זבתיים כת: כריתות ה). אחיו של מן בן לוי מביא הלכה בשם ריב"ל (ירושלמי כלאים פ"א ה"ג ר' יוסי בן זסרא לפי הבבלי הית התן לרבי וישב בביתו ימים רבים (כתובות סב) ולאחר זמן נעשה זקן ומסכתו סמיכה שלמת ואולי אחרי מות רבי (יומא עה). ונמצא ממנו קצת הלכות שביעית פ"ב ה"ו כתובות פ"א ה"ב בבלי שם צו. עירובין סו: אבל רוב דבריו באגדה. (ד"ד ה"ג)

הכבליים. מלכד אשר למד לפני אביו היה גם תלמיד לבר קפרא והיה מבחירי תלמידיו (מ"ק כד.) ושימש גם את ר' חייא רבה (כריתות ת. ירושלמי שבת פ ג ה"א), ואולי גם את ר' אפס בהיותו עוד בדרום (ירושלמי יומא פ"ה ה"ח). כבר בדרום קבע ישיבה, ובית מדרשו היה נודע בשם: בית רבה דר' הושעיה (ירושלמי, שבת פ"ו ה"א סנהדרין פ"א ה"א), ובימי נשיאותו של ר"ג ברבי חזקיה ידו על הנשיא ולא נתנו להנהיג דמאי בסוריא ועלתה בידו (ירושלמי חלה פ"ד ה"ו). וכן היה משפטו כל הימים כי לא הכיר פנים בתורה (ירושלמי יבמות פמ"ז ה"ה). ר' הושעיה היה אחד מגדולי בעלי החיצוניות והיה בזה תלמיד נאמן לרבותיו ר' חייא ובר קפרא והלך בעקבותיהם. בשבתו בדרום היה קובץ על יד משניות שונות המקובלות בידו מרבותיו ועל ידו נתפשטו בבתי מדרש החכמים בכל מקומות מושבותיהם⁽¹⁾. והקובץ אשר ערך וסדר ר' הושעיה אף הוא היה לכל הדורות בחוקת מתוקן, כי הוא את מלאכתו כאמונה היה עושה. ואמרו עליו כי רק אספתו והאספה אשר יסד והכין ר' חייא רבה רק הן ערוכות בכל ושמורות מן השבוש ועליהן לבד ראוי לסמוך, וכל מתניהא דלא מתניא בי ר"ח ור"ה משבשתא היא ולא תותבו מינה בי מדרשא, (חולין קמא), וקרוב הדבר כי משנת ר"ה היתה יותר שלמה ממשנתו של ר"ח כי היא יצאה בכרירה אחר ברירה מקובצים שונים ועלו בה גם משניות מסדרים אחרים, ודבר זה קנה לו שם, אבי המשנה (ירושלמי יבמות פ ג ה"ד כתובות פ"ט ה"א קדושין פ"א ה"ג ב"ק פ"ד ה"ו). וזה הדבר אשר היה נכבד כי הוסיפו על שמו הכנוי „רבה“ או „רובא“ אשר הוא כנוי הכבוד והתהלה על היותו בקי במשניות. כי כן מצאנו שגדולי החכמים אשר ידם רב להם בדיעת המשניות היו מכונים בתואר הכבוד „רבה דמתניתא“ ובפירוש נאמר כי היו חכמי הנגרא מתארים את ר' חייא בתואר „רבה דמתניתא“ (ירושלמי יבמות פ"ד ה"א), וזה הוכחה ברורה כי הכנוי „רבה“ שנתנו לר' חייא הוא קיצור מן „רבה דמתניתא“. ובהיות כן קרוב הדבר שגם הכנוי „רבה“ שנתנו לר' הושעיה ענינו: רבה דמתניתא על שם בקיאותו הגדולה במשניות ואחד הוא עם הכנוי אבי המשנה. ואף לסבה הזאת נתנו לר' יצחק, אשר חי בימי רבי האחרונים ג"כ כנוי כבוד „רובא“ כי גם ר' יצחק הזה היה אדם גדול ובקי במשנה וביחוד במשנת רבי, ורבי עצמו העיד עליו כי כל המשנה ויקקה וצרופה בידו, ומי האיש ההפץ לדעת יושר נוסחת המשנה ישאל את ר' יצחק רובא דכנתא ליה כל מתניהא (ירושלמי מ"ש פ"ה ה"א). ונראה עוד כי גם החכמים אשר היו נפלאים במעשה ההריות ובמשא ומתן התלמודי שגם להם ניתן תואר הכבוד „רבה“, כי גם הם אשר ידם אמונה במעשה התלמוד היו נקראים בשם „רבה דאולפנא“ (ירושלמי יבמות שם), ועל כן לפעמים, רבה או רובא, הוא קיצור מן רבה דאולפנא, לתאר את החכם אשר לו מעלה יתירה בחכמת ההיות התלמודיות. ונראים הדברים כי אף מטעם הזה נקראו בני ר' חייא בשם „רובין“ כי גם השם הזה נגזר מן „רבה“ והוא

(1) כמח פטעיס נמצא בירושלמי (שביעית פ"ח ה ג יומא פ"א ה"א ביצה פ"ג ה"ד מגלה פ"א ה"ב) ר' הושעיה אתא ואיתיה מתניתא דבר קפרא מדרומא. ויש ספק אם ר"ח הזה הוא ר"ח רבה או אם הוא נח ר"ח שגדור מאיחר. והאיתי שחרב ר' זכריה פראנקעל בספרו סבוא תירושלמי (גא). ערך ר' הושעיה ב' שכתב דר"ח שנאמר עניו אתא ואיתיה מתניתא דבר קפרא מדרומא הוא ר"ח השני אשר חי שני דורות אחר הראשון. כרם גברא קא הוינא ראיה לא קתוינא. כי מה שהביא ראיה מירושלמי דביצה הוא אינה מוכחת בשום ענין. וז"ל שם: בביצה מ"ג ס"ד איתא אתא עובדא קומי ר' אימי וסבר מיסר ר"י ור"ש הלכה כר"י איתיה ר"ח מתניתא דב"ק מדרומא והנא תחכמים אוסרים וכו' וקבלת תורו בו. ור"ח רבה קדם ואין זה כי אם ר"ח ב' ור' אימי ב' עכ"ל. ואני לא אבין מנין לנו שר"ח רבת קדם הרבה לר' אימי הלא ספורש בהדיא בירושלמי דשבת מ"ג ת"א דר' אימי תת תלמודו של ר"ח רבת ולסת או אפשר דאית הא עובדא קומי ר' אימי בעירו וישב לפני רבו. וסבר מיסר ר"י ור"ש הלכה כר"י בכל מקום ורבו הראחו מתניתא דב"ק ששנת תחכמים אוסרים במקום ר"ש לפי שחלכת כמותו ולכך חזר בו. ועוד חזי לא מצאנו בשום מקום שר"ח השני היה בדרום. ועל כן עדין הדבר שקול.

והוא הקיצור מן רבה דאולפנא, וזה ידענו שיהודה וחזקה היו מופלאים בהיותיהם (ירושלמי שבת פ"ו ה"א). ובאמת בעל הנמרא עצמו כבר מפרש ענין רובין לכונה הזאת באמרו מאן אינון הרובין תורגמניא (ירושלמי חלה פ"ד ה"י), וכבר ידענו כי ענין תורגמניא הוא מפרש בכלל ומפרש המשנה בפרט ואחת הוא עם רבה דאולפנא. ועתה יוצא לנו על פי אלה העדויות, כי התואר רבה מכיון אם על גדולי החכמים במשניות או כמעשה התלמוד, ועל כן החכמים האחרים אשר נקראו בתואר הזה כמו ר' אחא רובא (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד), ור' הונא רובא (שם פ"ד ה"ו) קבלו זה אם מפני הפלאתם במשניות או בהיות ובתלמודם).

אבל לא כמסדרי משניות האחרונים היה רבי הושעיה. הם עשו זה הסדור לאומנות, וכמעט היה נחשב למלאכה ולא לחכמה. לא כן רבי הושעיה הוא אסף המשניות באמונה בהירות ובמקינות וסדרן סדר סדר לבדו ולא הניח ידו מלדרוש ולתור בהן בחכמה וחקקן וצורפן בדרקוק ובנקרת סמנה. קובץ משניותו לא נשאר לדור אחרון בשלמותו והסדר סדר לא ידענו מה היה לו. האשמה כי אבד מפני תלויה כדורות האחרונים. אם היות להם כל דבור ודבור שיצא מפי קדמונים קדשים, בכל זאת לא שמרו מעשי ידי הראשונים להיות עומדים וקיימים בשלמותם כאשר יצאו מתחת יד עושיהם ולמען יעדו כל ימי עולם בציונם, רק מפורדים ומפורדים העולם בספרי התלמידים וחלק מהם בתוספתא עד כי ברוב אלה הברייתות לא נדע היים מאיזה מקור נשאבו ומאיזה קובץ לקחו. רבים אומרים כי התוספתא שלנו היא כוללת את קובצי המשניות שסדרו ר' חייא ור' הושעיה, אבל כבר ראינו ונוכחנו כי זה הכל (ח"ב פכ"ג) כי גדול מספר המשניות אשר מעדות התלמוד נודע בכיורו כי הן לקוחות מקובצו של ר' הושעיה, ולא שם ולא זכר להן בתוספתא שלנו, ועל כן עם כל יגיעת בשר: רוח אשר יגע בקבצו משניותיו, עם כל עמלו ורעיון לבו אשר נדב למלאכתו לא ראה שבר טוב בעמלו, כי רק על מספר קטן מן הברייתות אשר תולדתן מסדר משנתו יקרא שמו עליהן והן הברייתות הנזכרות בתלמודים בכנוי „תני ר' הושעיה“). אולם אף כי אחז ר"ה דרכי רבותיו ועמל בסדור משניות חיצוניות כמוהם, בעבור זה

(2) אחרוני החכמים פ"י מלת רבת כלומר תראשון או חזקן ולתבדילו מהם מאוחר הנקרא בשמו כמו ר"ה רובא כלומר חזקן וכן ר' אחא רובא לתבדילו מן ר' אחא בזמן מאוחר ע"י מביא תירושלמי (סב). אבל המעיין בדבר היטב ימצא שאינו כן. לא נצרה לחקור על דקדוק המלה שכבר מורה השתבשות דעת זו. אחרי שמצד הענין סבור שזה הפי' אין נכון. כי אפשר לימר כן רק בזמן מאוחר אחר שכבר היו שנים ששמותיהם שוים שתדור תאחרון יקרא את תאחד: רבת על היותו תראשון לתבדילו מן המאוחר, אבל הלא רבי יקרא את ר' יצחק בתואר רובא ובוטנו לא היו שני ר' יצחק ולא היות צריך לתבדילו מן המאוחר? וגם את ר' חייא מסי תבדילו? כי לא מצאנו ר"ח מהם וולתו ואך במקרת נקרא ר"ח בר אבא לפעמים ר"ח מהם וזה במקום שאי אפשר לפנות. ואולם ברור שר"ח נקרא רבת על שם גדולתו וקראיותו לפעמים הגדול כלשון תקיש, עיין תירושלמי תרומות פ"י ת"ג ובימי ר"י לא היה ר' הושעיה אחר אלא מתורתא כדאמרן.

(3) כנבבלי על מצאנו תני ר' הושעיה בהרבב מקומות. ובירושלמי מצאנו לערך ג"ח פעמים. עיין ברכות פ"ח ה"א מרבב אדם דין בתנן וכו'. פ"ו סוף ה"א ואלו תני דשמי, פ"ח ח"ב כל שיש בו לכלוך משקה. שם ה"ו אפי' מרקילין וכו'. שם ה"ט עונת הוא אדם אמן וכו'. פ"ט ת"ג ותיז לאוהות וכו'. פ"א ה"א ת"א לא יראו פני וכו'. פ"ב ת"א תפיש פאה וכו'. דמאי פ"ג ת"ג יש לו במעשרות. ש"ב י"ת פ"ט ה"ו אפי' לאחר ג' שנים. ת"ר ס"ח ר"י לא תגיו אין לו מחשבה. שם ה"ט יתיים על יתיים וכו'. פ"ב ח"ב סאה תרומה מתורה. פ"ח ה"י תגליון נוהגין וכו'. סוף פ"א אין מחייבין אותה למצותו. ח"ה פ"ג ה"א חלה כמין כבלול. ש"ב ת"א היא אין מחייבין אותו וכו'. מתורה שהיא עומדת ביה"ד וכו'. שם פ"ב ה"א אין מחייבין אותו וכו'. ח"ג הדוא קרן וכו'. ח"ו ממלא היא אדם. פ"ג ה"ו אפי' סאה אפי' תרקב פ"ח ה"א תול של דבורים וכו'. פ"ה ת"ה תול של תמיים. סוף פ"ו הוציא תבן וכו'. רפ"ח יוצאין ביון וכו'. ע"ר ו"בין פ"א ח"ב פתיים פתוחין לת"ד. פ"ס ח"ט פ"ג ת"ד ואחרת באה ולשת וכו'. פ"ה ה"ו יעשו כספקן. י"ו ס"א פ"ב ת"ה כל פרשת מוסה וכו'. ס"ז ס"א ת"ג מפני שהיא נראית כדופן עקומה. שם פ"ב ת"ח ס"ה אב מתורה שדמא בעון מיתה וכו'. שם ה"ט קטן שהיא צריך לאמו וכו'. פ"ג ת"א שומר של ע"ז וכו'. סוף. ר"א ש"ה ש"ה ס"ה ר"ה תני נה בשם חכמים. פ"ו ע"ד ק"מ פ"ג ח"ו אחר ששמע קולת השם מישאל. י"ב ס"ה פ"ד ה"א מאן יבמי וכו'. כ"ו ב"ת ס"ב במסריח אבל בסמריח וכו'. פ"ה ה"א וכלה בסמריח ולא וכל בבית. (ה"ד ח"ג)

לא הניח ידו ממשנת רבי לחקור בה לפרשה ולתוצאה, והיה משתדל לפעמים להביא פשרה בינה ובין משניות אחרות⁴.

שני יסודות גדולים העמיד ר' הושעיה אשר עמוק עמוק יורדים וגוקבים עד תהום ההלכה. האחד הוא מה שאמר המנהג מבטל הלכה (ירושלמי ב"ם פ"ו ה"א) במאמר הזה הניח מדה מושכלת מאד אשר על פיה יהיה משפטנו ומנהגנו בהוראה, והוא יורנו כי יש הבדל בין תורה ההלכה ובין תורת המעשה שבכמה דברים הולכים אחרי המנהג אף שההלכה אינה כן. ומה העיקר הגדול יצאו תולדות בדרכי ההוראה של החכמים אשר באו אחריו. כי נשאו פנים למנהג העם אף במקום שהוא בחלוף עם דעת החכמים שנקבעה ההלכה כמותם בכל מקום (ברכות מה. וי"ג). ולא לכד שהיו נוטים מן ההלכה לעשות מעשה להחמיר כמו שמצאנו שהיו דורשין לפעמים ברבים שהלכה כך וכך אבל להורות למעשה לא הורו כן אלא החמירו (ירושלמי ביצה פ"ב ה"א), ובהוראה עצמה הבדילו בין הוראה לחכמים יחידים ובין הוראה ברבים בדרשה לפני העם שהורו להחמיר שלא כהלכה (חולין מו.). כי אם גם במקום שנקבעה ההלכה להחמיר באיזה דבר לא השניחו בהלכה ללכת אחריה במעשה במקום שהמנהג סותרה (ר"ה מזו: תענית כו.), והיסוד השני אשר העמיד הוא שכל השעורין אינם אלא מדברי סופרים ורשות ביד בית דין של כל דור ודור לשנות את השעורין להוציא מלב החושבים שכל השעורים הם הלכה למהם מסיני. ואמר על כן האוכל איסור בוטח הזה צריך לשנות לפניו את השעורים שמה יעמיד בית דין אחר וישנה עליו את השעורים ויהא יודע מאיזה שיעור אכל (ירושלמי חגיגה פ"א ה"ב ועי' יומא פ.), ולפי דבריו יכול כל ב"ד אחר לשנות שיעור קדושי כסף מפרוטה לשיעור אחר אף גדול ממנו עד דינר או עד תרקב דינרים יותר ואז המקדש בפרוטה או שנה פרוטה אין קדושו קדושין ונתינה בלא גט. ואין רצוננו וגם לא מחובתנו לפרט מה כל השיעורים אשר גופי תורה תלויים בהם, ואשר לדעת ר' הושעיה יש כח ביד כל ב"ד אחר לשנותם. עוד דבר גדול יגלה יראה לנו מתוך הכלל הזה שהעמיד ר' הושעיה, והוא שר"ה לא דבר רק מבי ת דין אחר, ולא הבדיל אם זה הב"ד המאורג גדול יותר מן בתי הדין הקודמים או לא ובלי שום תנאי חוץ הדין שכל בית דין מאורג רשאי לשנות וישעורים.

רבי הושעיה מלבד היותו אמן נפלא ונאמן במלאכת סדר המשניות, עוד היה זך הרעיון ובעל סברה ישרה⁵ והמשילוהו בני דורו לר' מאיר באמרם עליו כי גם הוא לא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו (עירובין נג.), ואמנם עם חכמתו הרבה היתה קשורה בקרבו גם השוקה עזה להפיץ מעינותיו חוצה ולחלקם בבני עמו הקרובים והרחוקים, ואף מתשקה הואת עזב את הדרום והלך משם וקבע ישיבתו בקסרין, היא קסרין

⁴ פ"ח ח"ט ירשית יורשין כתובתה חייבין בקבורתה. פ"י ה"ב תנו שם ב"ב בני בנות וכו'. גי' פ"ן פ"ח ח"א אפי' זרקו וכו'. נ"ד ש"ד ח"ב כללה יוכל לתער. ק"ד ש"ן פ"א ה"ב כיצד הוא כיערה. ב"ק פ"א ח"ב ר' כללת היה רשביא אומר משום ר"ם. פ"ב ה"ז כולת פטורה. פ"ג ה"ז תר"ה שלשים יום. ה"ז הברוא אע"פ שלא הניח חייב. פ"ד ח"ה לענין גזקין ר"ם מתייב. ב"ם פ"ח ח"ה כשם שהייב בכלה כך הייב במקצתה. ב"ב פ"ט ח"ד בבית ולא במסלעין. ס"ג ח"ד ר"ן פ"ב ה"ו עלת יוד' וגשתת לפני הקב"ה. ש"ב ע"ז פ"ח ח"ה אילו (לא) נאמר שליוות י' וכו'. ג"ד פ"א ח"א ילדה ואה"י: נתגיירת וכו'. ס"ב ר"ת פ"א הפ"ז הפסוק תוח אמור

⁵ 4) פירושו במשניות ע"י מהא פ"ח פ"ב שבועות ספ"ז תרומות פ"א ח"ה חלה פ"א ח"ז שבת פ"ט ח"א שקלים פ"ו ח"ב ח"ג ר"ה פ"א ח"ב יבמות פ"ב ח"א גיטין פ"ח ח"א ב"ק פ"ד ח"ז ומה' ב"ם פ"י ח"ד ב"ב סוף פ"א מנהדיק פ"א ח"א ועוד בכ' בירושלמי ובבבלי. וצריך שתניגת בדבר השם ר' הושעיה כי ר"ה רבה לרוב נקרא ר"ה מהם ורק באנדה או במפתים שיספרו ממנו כגודו בבני רבה ורק מקצתם מעטים יוצאים מן הכלל יכבדו וירושלמי ע"י ר"ה כתוב ור"ה נקרא ר"ה רבה ואיזה מקומות מעטים יוצאים מן הכלל ואין זה עיקר אלא כמש"כ, וכל חגי ר"ה מוכיח אשר מכוון על ר"ה רבה ונקרא מהם.

⁵ מצידושו שהתבטא בהערות הקודמת נראה כמה גדול כתיב במברר ועי' פתחים פ"ד ח"ו סמסין במדרש ומה איסור מלאכה בער פ' ועי' עוד שם פ"ו ח"ז מדרשו בפסוק ונשא אהרן את עון הקדשים. (ד"ד ד"ג)

קסרין אשר בנה הוררוס האדומי לכבוד הקיסר אוגוסטוס והיא נקראת בפי חכמינו קסרין בה אדום. קסרין הזאת יושבת על חוף ים התיכון⁶). וכבר בימי ר"א בן הורקנוס ישבו בה חכמים (סוכה כו:ז) ובלי ספק גם בקסרין הזאת שבת פעם אחת ר"ש בן גמליאל בתג ור' יוסי ברבי היה עמו (סוכה כו). ובירושלמי ותוספתא (שם). אבל לא נודע אם היה שם בימי התנאים ישיבה קבועה, כי אולי שבת הדבר אשר הלכו אלה החכמים שם לא היתה לבקר את הישיבה כי אם מפני ששם היה מושב הממשלה והלכו שם אם היו צריכים איזה השתדלות לפני שרי המלוכה לשובת בני עמם. שם בקסרין יסד רבי הושעיה ישיבה ואליה יתאספו תלמידים הרבה מרחוק ומקרוב לקחת תורה מפיהו. גדולי החכמים שבדורו הזה כשמעו כי ר"ה קבע מדרשו בקסרין חשו ולא התמהזזו ללכת שם כי היה שמו הטוב הולך בכל הארץ, האחד היה רבי יוחנן תלמיד ר' חנינא, ור' ינאי הלך אליו לקסרין ושמש לפניו ימים רבים, אף כי כבר היה בעת ישבו לפניו מפואר בחכמתו ולא היה צריך לו ולתורתו לא לנמרא ולא לסברה (עירובין נג). וירושלמי שם וסנהדרין פי"א ה"ו), והפליג ר' יוחנן מאד בגדולת תורתו באמרו עליו כי לבו כפתחי של היכל והוא וחבריו נגדו כמלא נקב מחט של סדקית (בבלי עירובין שם), ומה נראה כי עזב ר"ה את הדרום להתישב בקסרין עוד בימי חייו ר' גמליאל ברבי הנשיא, כי הימים אשר ר' יוחנן עוד היה במדרגת תלמיד יושב לפני רבותיו והלך לישיבת ר"ה לקסרין והיו עמו לפי הידעה התלמיד כשלוש עשרה שנה הלא יפלו בהכרח בימי משך נשיאותו של ר"ג ברבי, ואולי גם המעשה מההנגדות של ר"ה לר"ג ש-צה להנהיג דמאי בסוריא ור"ה לא נתנו לעשות כן, אולי גם זה אירע בעת היותו יושב בקסרין. ולא נפליא על זה לראות שכבר בימי נשיאותו של ר"ג ברבי היה ר"ה מגדולי החכמים עד כי חזקה ידו על הנשיא להפריעו מתקנתו כי ידענו שר"ה עודו בדרום היה מגדולי ארצו, ועוד בימי ר' ביסא אבי גדול כחו בתורה ונצח את אביו ר' חמא לפניו בהלכה (ב"ב נט.).

אם נביט על תכונות ר' הישעיה וכשרונו על משפטו ודרכו בתורתו על מדותיו הנעלות אשר היה מעורב בהן, או נמצא כי אף הוא היה האיש הנכון והכשר לשבת ראש בקסרין, וגם קסרין היתה העיר אשר יאתה לו לפי תכונתו ויתרון הפשר חכמתו ומדותיו. כבר ראינו שר"ה היה איש רחב לב ולא עמד בעיניו סגורות לפני משאלות עמו בזמנו ובמקומו. הוא נתן כח ועצמה לכל ב"ד וב"ד בכל הזמנים ככח הבית דין הגדול שבבשבת הגוית, ר"ה היה שקוד ללמיד תורה וחכמה לדעת מה להשיב לאפיקורס ותשובותיו היו צורקות בכל עת (כראשית רבה פי"א ועיי"ש פ"ח), וכמו כן רוב מדרשי האגדה אשר יש לנו ממנו הם מישכלים וערכים על און השומעת, ונראה מזה כי היה נעלה מאד בין דרשני זמנו, ועתה האיש אשר אלה לו הוא הוא הנאות באמת לשבו ראש בעדת ישראל אשר מושבה בקרב עיר גדולה בקסרין מקום מושב משאלת ענ נברי, מקום כניסה לבעלי דתות שונות, וביחוד למשיחיים ומוריהם אשר אהבו זאה לישא וליתן עם היהודים בעינינו אמונתם, ומקום אשר גם יושביה היהודים בלי ספק כבר עשו חוזה עם הדעות המושלות במקור מושבותם. כי בעיר קטנה אשר לרוב גם אנשיה

6) שם בגמ' דסוכה כו:ז) נרמ' מנשה בר' אליהו ששבת בגליל העליון וכו' בקסרי ואמרו לה בקסרין. ואם קסרי הזאת שבוין עליה לא היתה בגליל העליון כי אם היא יושבת על חוף ים התיכון או קרובה לו כמו שמפורש להדיא בירושלמי גיטין פ"א ה"א. והיא נקראת קסריא פאלטיניא, וזוהי עוד קסרי אחרת הנקראת קסריא פהליפא. אולם הגרסא בגמ' שלנו שברפוס משובשת, ומצאתי בספר דקדוקי סופרים להרב ר' רפאל נסע ראבינאוויץ שהעיר שבגמ' כתיבת יד שבאוצר הספרים בסניכין לא גרס כלל 'שתי המלות בגליל העליון, וזוהי שם גם המאמר, ואמרו לה בקסרין' ובס' כפתור ופרח צד 21: מובא המעשה הזה וכו' לא גר בגליל העליון' ובתוספתא דסוכה פ ב מובאת בריתא ולא גרס שם מלות בגליל העליון.

אנשיה קטנים בדעותיהם, במשפטיהם ובמנהגיהם לא יזיק הדבר ככה אם ראשיה ומנהיגיה נ"ב קטנים בדעות ובמשפטי חייהם. לא כן הוא בעיר גדולה מקום המשטה אשר מבחירי המשבילים של עם ועם שכ נקבעו באו בה ואשר הרוח ההילך בה אך גדולות יבקש, בעיר כזאת גם רוח היהודים רוח אחרת ומשאלותיהם אחרות ועל כן גם האיש אשר בראשם אך בגדולות יתהלך ועם רוח זמנו ומקומו יעשה חוזה, ואמנם גם מצד מדותיו הנפשיות המוסריות והחברתיות היה הוא האיש הראוי וכשר לשבת ראש בעיר גדולה כקסרין. ר"ה היה עניו במעלליו ודבורו בנחת עם הבריות וגשא פנים למשפטיהם ולמנהגיהם (ירושלמי מ"ק פ"ג ה"ה ב"ר פ"ק) הוא לא דמה אל שאר היהודים היושבים בקסרין אשר בקשו שררה זה על זה (ויקרא רבה פ"כ) ב"א בשוכה ונחת נהג עם הכל והוקיר אמרי דעה בכל אדם ונתן כבוד לאומריהם יהיה מי שיהיה (ב"ר פ"ח), עניות עני לא הבייש וחכמת מסכן לא בזה כי אם כאח לו התהלך עמו בענוה ובדברי רצון (ירושלמי שמלים פ"ה ה"ו), ועל כן אף הוא האיש אשר יבשר להנהיג עדה גדולה כקסרין ואך הוא נכון לקנות לו את חן עמו וכל הלבבות יחד. כשבת ר' הושעיה בדרום בעיר פרווד אשר לפניו ישב בה אביו ר' חמא ורבו בר קפרא (ירושלמי שבת פ"ו ה"ב סנהדרין פ"י ה"א), בעת ההיא ובימים ההם היה גם בלוד אשר בדרום ישיבה גדולה ומפוארת מונהגת מאחד מגדולי חכמי הרוד הזה אשר בחכמתו ובצדקתו לא נופל היה מר' הושעיה. החכם הזה היה רבי יהושע בן לוי. כבר בימי חייו ר' חייא רבה היה ריב"ל מרביץ תורה בדרום. הוא היה איש עשיר ובעל נכסים ונהוג ביהו ברמים כאחד מגדולי אצילי ארץ. ויסופר עליו כי פעם אחת בא ר' חייא רבה לדרום ויבקר אותו בביתו והנה הזמינו ריב"ל עד שלחנו אל לחם הצהרים ויביאו לפניהם ארבעה ועשרים מיני תבשילים, וימי המעשה היו, ויתמה ר"ח ויאמר אם כן בימי החול מה זה הנחת ליום השבת? ויענהו ריב"ל ביום השבת לכבוד יום הקדוש יבא לחם משנה כימי החול ארבעים ושמונה מינים (איכה רבתי פ' ותזנוח), ואולי מפני היותו עשיר התחתנו בו בבית הנשיא לתת את בתם לבנו לאשה (קדושין לג:). ריב"ל נדב זמנו וכחו לטובת עמו ועסק בצרכי צבור נקחלת רבה פ' כי העשק והשתדל בכל עז להמציא טובות לבני עמו מלפני שרי הממשלה, ויהי דברו בזה עם ר' חנינא, אשר היה אוהבו ואיש עצתו (תענית פ"ג ה"ד), והלכו לפעמים יחד לקסרין כשביל איזה השתדלות לפני שרי הממשלה, כי שניהם היו נכבדים בעיני השרים הרומיים מנהיגי עיני הממשלה (ברכות פ"ה ה"א), כל כותבי קורותיו אומרים כי ר' יהושע הזה היה בנו של לוי בן סיסי תלמיד רבי. ולא השגיחו על הדבר ולא שמו על לב כי בכל המקורות אין אף רמז קטן מזה. ועוד זאת, הלא ידענו כי ריב"ל כבר בימי ר' חייא רבה, אשר מת זמן לא כביר אחרי דבי - היה מגדולי החכמים מרביצי תורה בישראל, ובלי ספק היה מן הסמוכים, ואין להאמין כי אותו סמכו ואת אביו לא סמכו, ואף אם נואיל להאמין שבית הנשיא נתן לו יתרון מהיותו אבי חתנם, על אביו אשר אולי לא היה נחמד בעיניהם, לא נאמין זאת על איש גדול כמדות וכחסידות כמוהו כי הוא יקבל הסמיכה למרות כבוד אביו אשר השיבו פניו בכל עת ועד יום מותו לא סמכוהו. ויותר מזה יפלא אם היה ריב"ל בנו של לוי בן סיסי-איך לא זכר את אביו אף במלה אחת? ואמנם מצאנו כי ר' יהושע הזה היה לוי (הילין קו: שבת קנו. ירושלמי גיטין פ"ה ה"ט ברכות פ"ה ה"ה). ופעם אחת בקש להמנות שלא ליתן מעשר לכהנה ואמרו: מאן ייעל ר' יהושע בן לוי דתא סמיע ללואי (ירושלמי מעשר שני פ"ה ה"ה) ומה הלא מבווא ברור שהראר, בן לוי" אין פירושו שהוא בן לאיש ששמו לוי אלא נקרא בן לוי על היותו משפט

ר"י. וכן משה שמצאנו שאמר ר' חנינא לתלמידיו: פוקו ואמרו לבר לואי (שבת סז) יתברר שאין בן לוי מכוון על שם פרטי כי שם הפרטי שזה בכל הלשונות, ולא יהיה תרגומו של בן לוי, בר לואי כי אם בריה דלוי. ומכל זה נראה שר' יהושע לא נקרא בן לוי על שם אביו כי אם על שם שבטו. אם נתן לב על המאמרים אשר נמצאו על שמו נראה לפעמים סתירה משמחו אל שמתו. הן דבר ידוע הוא כי היה ריב"ל מיוחד בחכמת האגדה ובני זמנו משבחים אותו על ככה וקראוהו בעל אגדה ונגד זה נמצא שהוא מנגה את האגדה ואת דורשיה ואמר בפירוש הרא אנדתא הכותבה אין לו חלק הדורשה מתחרך והשומעה אינו מקבל שכר (ירושלמי שבת פמ"ז ה"א), וזה יביאנו אל ההשערה, כי שני ריב"ל היו וזה המנגה הוא חכם מאוחר (מאור עינים פמ"ז). ואמת כי יש לנו רמז ברור וגם ראיות ברורות כי כן הדבר. רמז נרמז לנו התלמוד אשר יספר: שר' יוסי בן פטירס חמיי דריב"ל בן לוי קרמיא היה ליה עובדא שלח ליה בר קפרא הירין תלמידים דיתגון עמיה (ירושלמי מ"ק פ"ג ה"ה). ונראה מלשון הדברים האלה שאין הכונה שר"י בן פטירס היה חמיי הראשון של ריב"ל כלומר אביו אשתו הראשונה, כי אם מלת קרמיא מכוון על ריב"ל כלומר ריב"ל הראשון להבדילו מריב"ל אחר. אבל ראיות ברורות מורות לנו כי אמת נכון הדבר כי ריב"ל בעל האגדה איננו ריב"ל המנגה אותה, כי ריב"ל אשר כתב ספר הנקרא פנקסיה דריב"ל ואשר כלו מעניני אגדה (שבת קנז) אין אפשר שיאמר תרא אנדתא הכותבה אין לו חלק. ריב"ל אשר שם זה הספר לפני תלמידו ולא חתמו ולא סתמו אין אפשר שיאמר והדורשה מתחרך, ועל אחת כמה וכמה שאין אפשר שיאמר אנא מן יומי לא אסתכלית בספרא דאגדתא (ירושלמי שבת שם), אחרי שהוא עצמו היה כותב דברי אגדה בספר. ובהיות הדבר כן צריכין אנו להיות מתונים מאד שלא להחליף את הראשון בשני מפני שווי שמותיהם.

רבי יהושע בן לוי הזה, בן גילו וחבר נאמן לר' חנינא, היה נודע בעמו לאיש חסיד אשר בכל עת תפלתו נשמעת לפני אלהים. ופעם אחת נעצרו השמים ולא היה מטר וילונו כל העם בצפורי על ר"ח לאמר: ריב"ל סחת מטר לדרומאי ור"ח עצר מיא מן צפוראי (ירושלמי תענית פ"ג ה"ד), ראינו מזה כי היה ריב"ל בחזקת נאמן בית לפני אלהים אשר בתפלתו יכול לבטל הגזרה. מאד מאד היה נעלה ונפלא במדות נכבדות, מדת הצנע במעשיו, גם במדברו היתה מדתו, ואף כן למד דעת את העם להשתמר מכל דבור מגונה (פסחים ג. עירובין קז), בשובה ונחת מנהגו עם בני אדם, ואף נגד הממאנים לשמוע לא יצא בקנאה להלחם בנדוייו וחרמותיו. ואמר על עצמו כי הוא לא החרים אדם מעולם (ירושלמי מ"ק פ"ג ה"א). ומי יתן והיו כל חסידיו עמנו נוהגים כמשפמו כל הימים! כמה מנוחות נפשות וכמה שלום משפחות וכמה נכסי בעלי בתים לא היו הולכים לתמהון ולדראון. נגד המינים הנהיר באזהרה מופלגת אך לא בקנאה ובחימה שפוכה. ופעם אחת חלה בן בנו והביאו אחד מן המינים אשר עשה לו לחש. ויהי כשאלו אותו מה הלחש הזה אשר היה עושה לו? ויודיעהו ענינו וכי עשהו בשם משיחם, ויאמר ריב"ל הלא טוב היה לו לבן בנו למות מחליו הזה משמוע את הלחש בשמו של משיחם (ירוש' שבת פ"ד ה"ד ע"ז פ"ב ה"ב). אמנם על שצפף קצף נלחם בס. ואחד מהם אשר דר בשכונתו הצר לו במשאו במתנו עמו על ענייני אמונתו עד שכמעט העבירו מדרתו ודבר הלחיצו רוח קנאתו לקללו קללה נמרצת אבל סהר נברה סבלנותו על קנאתו ומשל ברודו באמרו לנפשו כי לא טוב והדבר לעשות ככה כי אם נזכור דברי הכתוב אשר אמר ורחמיו על כל מעשיו (ברכות ז). ויען כי כל חפצו לדון את כל אדם לכף זכות אף על כן לא על נקלה היה חושד את זולתו להכריעו

להכריעו לחובה עקב פעולה מסופקת. בזמנו התפשטה המינוח הרבה ורבים חללי נפש הפילה ועל כן כל חכמי הדור הוא על כל דבר קל אשר יעשה האדם הנוטה קצת למינוח מיד חשדוהו אולי מין הוא, ואף שלוח צבור אשר חי אתם וכל דרכיו מישורים אם אך אירע לו שדלג על אחת משלש ברכות (ברכת מוחה מתים והמינים ובנה ירושלים) החזירוהו מפני שחשדוהו במינוח לא כן ריב"ל הוא אמר בפירושו אין מחזירים אותו (ירוש' ברכות פ"ה ה"ד) ולמה? יען כי כן מרתו להשתמר בנפשו מלחשוד וזלתו על מחשבה נפסדת. ואף כן היה כמשל בפיהו כל החושד בכשרים לוקה בגופו (יומא ימ:) עם כל חסירותו הרחיק עצמו מהתחסדות, ובצדקתו שמר נפשו מהפריו על המדה ועל כן במקום שראה שבריאיות גופו בסכנה לא היה חש לדקרוקי מצוה. ואמרו עליו כי מהיותו רפה המוג (אסתגים) התיר לעצמו נעילת הסנדל ביום הכפורים (ירוש' יומא פ"ח ה"א) והתיר להרוג כל המזיקין בשבת ולא שת לבו על אשר רוח החסידים לא היה נוחה מהיתרו (שבת קכא:). אך לא במקום סכנה לבד שם נגד עיניו מוכת בני אדם ומרת צרכיהם, כי אם בכל עת שם זה למטרתו להקל ככל יכולת ידו בגזרת חכמים. הוא עשה קולא גדולה בענין עדות שבויה (ירוש' כתובות פ"ב ה"ג) והוא הוא שאמר שמה שתקנו שהמביא נט מכבל צריך לומר בפני נכתב ובפני נתתם זה רק בראשונה שלא היו חברים מצויים בחוצה לארץ אבל עכשו שחברים מצויים שם אינו צריך (נמין פ"א ה"א). ועל גזרת גביגה של בית אוניקי אמר שרק על הנכינות של המקום ההוא גזרו מפני שהעגלים ששם נשחטים לע"ז (ירוש' ע"ז פ"ב ה"ז).

בימיו היתה דרישת התורה בדרום בפריחתה וסדור משניות חיצוניות עמד שם ברומו של עולמם ומשם נפוצו בכל פאתי ארץ ישראל, ורבים מן החכמים אשר ירדו בבבל הביאו בידם אלה הבריות. אבל ר' יהושע בן לוי אף כי היה מחבמי הדרום וישב רוב ימיו בלוד ורק במקף ימיו היתה ישיבתו בסבריה (ירוש' שבת פ"א ה"ב). ככל זאת הלך בתורתו דרך אחר עם ר' חנינא אוהבו לעשות את משנתו של רבי לעיקר תורתו. ודבריו מערך המשנה ומקרתה הגדולה והאדירה ואמר עליה עמוד כיוול זו המשנה (ויק"ר פכ"א). בה שם כל מעיניו לדקדק בה ולפרשה ולבא עד תכונתה⁽⁷⁾. אך לפרקים נמצאו מתעסק בחיצוניות. ההלכות אשר יסד מועת עצמו דומות בצורתן ובקצורן למשניות התנאים⁽⁸⁾. מאד מאד אהב לחקור ולדרוש בתקנות הקדמונים לברר טעמן וסבתן⁽⁹⁾. אחד מדרכיו המיוחדים בתלמודו היה לחקור על פירוש דבורים עומדים במשניות ולהבין המלות לפי פשוטם בין עבריות בין של שאר לשונות⁽¹⁰⁾. ומעיד על עצמו כי פעם אחת מצא חברייתא מלה זרה אשר לא ידע פתרונה וחזר על כל בעלי הלשון לידע מה היא (ירוש' ב"ב ספ"ט). ריב"ל הוא בעל

המאמר

7) ירוש' ברכות פ"א ה"א מעם המשנה. ערוכין פ"י ה"ג אריב"ל מפני קלקול המימות. שקלים פ"ח ה"א שתתא בחמת מצויה לעולי רגלים. פ"ח ה"א רוקן של גינם כו'. קצרן ש"ג כו'. תענית פ"א ה"ח תרי"א בבנין של שמחה. מגלה פ"א ה"א חלקו כבוד לא"י. מ"ק פ"א ה"ז איהו הנוקד קברוה. נמין פ"א ה"א לפי שאין בקיאין. ב"ב פ"ב ה"ז מפני שישבו וכו'. ספ"ט כינוי מחנני וכגו' דילין. ב' ברכות (פסג) לא שנו אלא בשבתה כו'. מגלה ב' כרך וכל המפורן עמו נדון ככרך.
8) ירוש' ברכות פ"ד ה"ד יוה"ש שחל להיות בשבת כו'. סוכה פ"ח ה"ג פסחים פ"ב קול מראה וריח כו'. יבמות פ"א ה"ב אין בין נערות לבוגרת. וכן כלם.
9) ברכות פ"ד ה"א תפלות כנגד המינים תקנו. עוד שם: מעם לפה תמיד ב'ד' שעות. ה"ג לפה י"ח נדכות. תפנית פ"ב ה"ח לפה מוציאין התיבה לרחוב. ע"ז פ"ב ה"ח לפה אמרו נבינות ש"ג. ברכות (כב). מה סיבן של סובלי שחרית. מגלה (כב) י' פסוקים שקורין בתורה כנגד מי. נדרים (כת) מ"ט הפקר בפני כו'.
10) פסחים פ"ח ה"א בין חזרבים כיצור. יומא פ"ג ה"ג השתחוית כיצור. פ"ג ה"ד פ"ו מלת קרץ. סוכה פ"ח ה"א לפה נקרא שמה בית השואבת. מגלה פ"ג ה"ג לפה נקראו אכת"ג ועי' ב' יומא (ספ) סנתרין פ"י ה"א סאי אפ שניה מחזק יתק וכן ת"י. ב' סופה (מ"ח) נפת צופים דבש הבא מן הצופים. חולין (ז) לפה נקרא ששם ימים. חולין (צ"א). בהאבוקו עמו מלמד שהעלו אבק, לפה נקרא שמו גיד הנפש, ב"ר פ"כג כולן לשון כרדות חן. שם פ"ה לפה נקרא הר חבוריה. ויקרא רבה פ"ב לי אפרים פלמיני.
(ד"ר ה"ג)

המאמר המפורסם: אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה מסיני (י'רוש' פאה פ"ב ה"ו) וכונתו שרצה בזה לתת יקר וכבוד וכת לתלמודו של החכמים לאמר שכל הפירושים המיוחדים הם מונחים בתק התורה ויען שנתנה התורה רשות לחכמים לדרוש על כן הם בערך כאלו נתנו למשה מסיני (ח"א צד 78) ואם הוא היה מיסר הכלל הגדול בתורה שבעל פה: כל הלכה שהיא רופפת בבית דין ואין אתה יודע מה מיכה צא וראה מה הצבור נוהג ונהג (שם פ"ז ה"ו) אמנם יותר מבהלכה היה גדול כחו באגדה (ב"ק נה). אגדותיו ומדרשיו באגדה יעידו על מדרת מחשבתיו ועל דעותיו המוזקקות במדות ובמסור השכל⁽¹⁾. ואם אמנם כי יש בהם הנה והנה דברים אשר לא נדע שחרם הנה לא נשכח את רוח זמנו. ועוד זאת מי יודע כמה דברים נפתלים ודעות מפילות נתיחסו לו אשר מעולם לא חשב ולא עלו על לבו. הלא כן גורל חסידי אומתנו מאז כי בדור-יבא באו מהחסידים ותלו בהם אגדות הבל ומאמרים אשר תגעל בהם נפש היפה ומי יודע אם לא כל אלה המאמרים הם לריב"ל השני.

בימים ההם הוחל להתרפה מעט מעט קשר האתוה והשלוט שבין ישיבות הדרום ובין בית הנשיאות, כי תחת אשר לפניו היו חכמי הדרום נכבדים בעיני חכמי הצפון אשר קראו אותם רבותינו שכדרום (ערובין סה). הנה לפתע פתאום נראה כי היתה רוח אחרת עמם ונהפך לבם אליהם עד כי נחשבו בעיניהם מעוטי תורה ונמי רוח (ירוש' פסחים פ"ה ה"ג). ונראים הדברים כי ראשית המדון הזה היתה נסכה מאת ריב"ל. הנה ידענו כי לפניו היה הרשות ביד הרב למנות את תלמידיו אך בימי רבי תקנו שיהיה המנוי ביד הנשיא למנות את מי שירצה ואף בלא רשות בית דין (ירוש' סנהדרין פ"א ה"א). הן אמנם כי לא נחשוד את רבי כי עשה כן מבקשה השררה כי אם בלי ספק ראה שקצת מן החכמים בדורו היו ממנים תלמידים שלא היו ראויים להיות הנשיאים ויצא מזה נזק לאומה על כן נתן לב לענין הגדול הזה התקן כי רק מאת הנשיאות יוצא הסמיכה לכל התלמידים ואולם תקנתו קלקלה הדבר במשך הזמן עוד יותר כי זה הכח אשר נתן לנשיאים היה למכשול כי גדולים וטובים מן החכמים לא יכלו להשיג המנוי מפני שמפני אחרת לא היתה רוח הנשיא נוחה מהם. והנה ריב"ל היה הראשון אשר מלאו לבו אותו לעבור את מצות הנשיא והחזיר הדבר לישנו, והיה ממנה את כל תלמידיו לכל הדברים הצריכים מנוי, לרזן ביחודי ולהתיר נדרים ולראות כתמים ולהתיר בכורות (ירוש' סנהדרין שם ונדרים ספ"ו). ואמת הדבר כי היה לו לריב"ל סבה גדולה להתקומם כה בגלוי נגד זכויות הנשיא. ונמצא הסבה על נקלה בשומנו לב על יחוסו לבר קפרא. זה החכם הגדול אשר רק מעט מחכמי זמנו הגיעו למדרגתו היה רבו. ואמנם עם כל חכמתו וכשרונו לא הצליח להשיג המנוי כל ימי חייו רבי על אדמתו ואף אחרי מותו לא שמענו כי נסמך מן הנשיא אשר קם אחריו ועל כן לא יפלא כי בסבת העול הזה אשר נעשה לרבו התאמץ ריב"ל לשבור הכח הזה ביד חזקה אבל גם הוא היה האיש הנתון אשר בין מצד מעלתו חחומיות כי היה עשיר ונכבד בעיני הממשלה ובין מצד היותו גדול בעמו אשר כבדוהו

(1) עי' ברכות (לה) ודמותו ב"ר פס"ו בענין אילן שאכל ממנו אה"ר. ושבת (פח). מכות (יז) נדרים (סא). ושם (פד) ובירוש' תעניות פ"א ח"א מכלל יבין חסבין דרכו באגדה. ואחב לדרוש במדת כנגד, כרבות פ"ד ה"ג י"ח ברכות כנגד מי. מגילת (כב): 'י מסוקים וכו' כנגד מי. ברכות (ז): 'זוכת לתורה שנתנה בח' קוללת. פסחים (קיה). הני כ"ו חודו כנגד מי. ב"ר פס"ח ד' פעמים כום כנגד וכו' ויק"ר פ"ד ה' ברכו נפשי כנגד ה' עולמות ועל כרפ"ת (יז). שם פכ"א ה' בגדי כה"ג כנגד ח' ימי מילה. ואחב גם ספורות: ברכות (יט). בכ"ד קטנות ב"ר תב"ן. פסחים (קין) בעשרת ספורות של שבת נאמר ס' תהלים. מכות (כב): 'ז' שמות יש לו יצ"ח ד'. יבמות (פג) בכ"ד מקומות נקראו ספורים ליום. ב"ק פב. 'ז' תנאים הנהגו יהושע. ע"ז (ל) ב' יבנות הן. ד"ר ח"ג

בברוחו כמלאך אלהים היה יכול לעשות הדבר הגדול הזה לבלי חת ממקשי הנשיא .
 ואולי אף לזה כיוון במדרשו שדרש: כל מקום שהשרה הקב"ה תורתו השרה שבינתי
 (שה"ש רכה פ' כרם היה) לאמר כי אין זכות גופית ויחוסו פועלים על האדם שימכים
 הקב"ה על ידו במעשיו כי אם התורה היא תזכרו, וכאמת הצדק בידו הצליח ובל
 ספק בדרום קמה תקנתו וגם נצבה, ואמנם היה די בזה להפך בריות השלום בין ישיבות
 הדרום ובין הנשיאות. הלכות ומאמרים רבים נסמרו מריב"ל על שם רבו בר קפרא
 (ע' סה"ד ע' ב"ק וע' ר"ש בן פזי) אבל לא נשפוט מזה כי יושב לרגליו ימן רב,
 כי מעדות עצמו שמענו כי רוב חכמתו היתה לו מר יהודה בן פדיא (ש"ר פ"ו קהלת
 רבה פ' כי העשק) אשר היה מושבו בדרום. רבי יהודה בן פדיא היה בן
 אחותו של בר קפרא, ויהי כשמוע ב"ק פעם אחת מה שדרש קלסי ואמר יפה דרש
 בן אחותי (ב"ד פכ"א ויק"ר פכ"ה) לרוב קראוהו בתלמוד ירוש' בר פדייה ובבבלי בר פדא
 יען כי אביו ר' פדייה היה אדם מצויין בתורה ונודע לתהלה וכבר היה לו משא
 ומתן בתורה עם רבי פה אל פה (ירוש' נזיר פ"ה ה"א). ונמצא על שם בר פדייה או
 בר פדא מספר רב הלכות ומאמרים בתלמוד בין בירושלמי בין בבבלי¹²). וזאת זה
 עוד נמצאו חכמים רבים בדרום בזמן ההוא קצתם נזכרו בשם ורובם בלי הזכרת שמותם
 ונקראו בשם הכללי זקני דרום (ירוש' ערובין פ"ו ה"ד ב' יבמות מה. זבחים כ"ג) או
 רבנן דדרומיא (ברכות פ"ב ה"ז) אבל לא עצמה פעולתם מאד על השתלשלות התורה
 שבעל פה ולא היתה תכונה מיוחדת לתלמודם¹³). אמנם העמידים אשר הרישה
 התלמודית בתחלת פרק זמן האמוראים נכונה עליהם היו במדרגה הראשונה אחרוני
 הלמידו רבי הם סולו דרך התלמוד לפני הדור הבא, אבל רובם היו זקנים ולא האריכו
 ימים אחרי רבי. ואולם מצעירי תלמידו רבי היו הבוגים הראשיים בבנין החכמה
 התלמודית, רבי חנינה, ר' ינאי, בנן ר' חייא רבה יהודה וחזקיה ור' בנאה ר' חמא
 בר ביסא ובנן ר' הושעיה רבה, ר' יונתן, ר' יהודה בן פדייה ור' יהושע בן לוי
 הם בחכמה יסדו את הבית וברוח מבינתם ובשקידה רבה הפיצו מעינותיה חוצה והעמידו
 תלמידים הרבה, כי מבתי מדרשם יצאו רבי חכמי הדור אשר הכינו את התלמוד
 בארץ ישראל. אמנם פעולת כל אלה החכמים אשר פעלו ולמדו ממות ר"ה הנשיא עד

הם

12) עי' פאה מ"ד ח"ה, תרומות פ"ד ח"ה ושם ח"יב. והך הפאה טובא בחלת פ"ג ה"ג בשם רבי
 פדייה וכן הך תרומות טובא במ"ב פ"ב ח"ז בשם ר' פדייה והאחר ודאי פעות המעתיקים שמעו והחלימו
 חזק בחבן או להפך מפני אותיות הדומות שבמלות רבי ובמלת בר. אבל מה שכתב הרב בעל סבוא
 תירושלמי שר' פדייה ובר פדייה אחד הם זה אינו כמו שמפורש בירושלמי דגזיר דר' פדיה אביו של בר פדיה
 דתת חכם בזמן רבי. וזלי ספק שבכל מקום שאמר ריב"ל בשמו תוא בר פדיה שהוא היה רבו כמו שהבאתי
 כמני. ועי' פתחים פ"ו הל' תענית מ"ד וכו' פ"ט.

13) החכמים הדרומיים של הזמן הזה הנקובים בשם הם ר' נתן דרומי (ירוש' ערובין פ"ו ה"ד).
 ר' תנא או תונת אמורא שבארץ ישראל בזמן הזה. ונראה שהיה מתלמידיו בר קפרא כי מביא דברים
 בשמו (בר' ש"א) והוא הוא שהביא דרשה מר' בר פדיה ומעיד שכאשר שמע ב"ק הדרשה אמר יפה דרש
 בן אחותי (ב"ד פכ"א ויק"ר פכ"ה). ונזכר פה עוד אחרים מן החכמים של הזמן הזה אשר לא נזכר שם
 מקומם וישיבתם רבי יעבץ (ירושלמי תענית פ"ב ה"א) ואולי היה זה בני ר' יהודה הנשיא. ר' אלי עזר
 בנו של ר' יוסי בן זמרי (ויק"ר אמור פכ"ו ומדרש קהלת פ' ברכות השבוה) רבי שם עזר
 בן חלפתא או חלפתא אחד מן חוקמים שכדור וחבר לר"ה רבה (ירוש' ברכות פ"א ח"ב) ודר סמך
 למדינה או צפורי ויהי דברו עם ר' חנינה (ירש' תענית פ"ד ח"ב). רבי אחא כמה אמרנאם נקראו
 בשם הזה ונראה שהיה ר' אחא קרמון ומצאנו שר' יונתן בעא מניה וישב לפניו (קהלת רבה פ' ועוד ראיתי)
 ואולי הוא ר' אחא רובא (ירוש' ברכות פ"ב ה"ד) נחום כרבי סימאי בנו של ר"ס שהי בימי רבי
 ונמצאו מסנו בשם אביו (ברכות פ"ה הל'י) ובשם עצמו שם פ"ה ח"ז מעשרות פ"א ח"ב) רבי אבהו
 אשר חי בימי רבי ואחריו נוספו ר' חלמי בן בנו ראה את רבי (ורבי זה תוא ר' יעודה נשיאת תנקרא
 נ"כ רבי) וישב ודורש (ירוש' בכורים פ"ב ח"א) ור' אבהו תלמיד ר' יוחנן מביא הלכת בשמו (ברכות פ"ה
 ח"א) רבי אב בר ביבא חיה מלמידי רב תראשונים רב קבל ממנו דברים בעוד חינותו וישב בארץ
 ישראל ואמר הלכה בשמו (ירוש' סנהדרין פ"ג ח"ב) ור' אבא בר זבדא אשר כבר היה בזמן חיה מן
 התלמידים היה צעיר ממנו לימים ושאל ממנו שאלות בהלכת (שבת פ"ו).
 (ד"ד ה"ג)

כה'') רק כמעברה נחשבת המקשרת שני מועדים בחכמת התורה שבעל פה את מועד התנאים עם מועד האמוראים, אבל מעת אשר נבחר ר' יוחנן לשבת ראש בטבריה, מאז תחשב יסודת התלמוד העקרית ואף זה שורש דבר למה שעשו האחרונים את ר' יוחנן למחבר ספר התלמוד הירושלמי.

ספר שנים עשר.

ר' יהודה נשיאה השני, הישיבה בטבריה, ר' יוחנן, ר"ש בן לקיש, ר' אלעזר בן עזיה והכריזם, תלמידו ר' יוחנן ושל חבריו

פרק שביע

רבי יתורה נשיאה II. הישיבה בטבריה.

כצל עובר ימי נשיאות ר"ג ברבי עברו חלפו למו ולא הניחו יתרם לדור יבוא, מתורותיו לא השאיר אחריו ברכה אך מעט. גם מפעולותיו לא הגיעו אלינו הודעות מאומה וזה יצדיק ההשערה כי לא האריך ימים על כסא נשיאותו. הבא אחריו למלא את מקומו היה בנו רבי יהודה נשיאה השני. בעלותו לפקידתו הרמה הזאת עודנו צעיר לימים, ועל כן הדבר מובן מעצמו כי עוד יותר מאביו היה הוא ביד החכמים שבדור הזה כחומר ביד היוצר. ונראה מאד כי ר' יהודה נשיאה הכיר את ערכו בהורה כי מעט לעמט גדולי החכמים אשר חיו והרביצו הורה בעת ההיא, והכיר גם כן כי מרדות פקידתו וצרכי הנשיאות הדרושים רוב זמנו לא יתנוהו להתעלה אל היר מעלתם אף לזאת הניח כבוד חכמת התורה לגדולים וטובים ממנו, ותהלת הפלפול וההמצאות השכליות לאשר הפצם בהם, וייחד עמלו והשתדלותו לעניני האומה הפנימיים והחיצוניים, אך אליהם שם עינו ולבו כל הימים. ושמר ככבת עינו כבוד נשיאותו וזכותיה לבל יעקבה מכשולים בהליכתה, ולתת מעצור לרוח מנגידה. בתחלת נשיאותו קבע לו מכון לשבתו בטבריה. בלי ספק היו גדולי החכמים עושים מבניה למקום ועדם, ובעת ההיא גם ר' הושעיה רבה עזב את קסרין וישב בטבריה. ואולי נסבה זאת מאת ר' יהודה נשיאה. כי אוהב רבי יהודה את ר' הושעיה ויכבדהו כאשר יכבד התלמיד את רבו. ר' הושעיה היה ראש המדברים בישיבה, כל דבר הקשה יביאנו אליו והוא השיב להם תשובותיו, ובכל מקום אשר ר"ה ידבר דברו לא מלאו לבו את ר"י נשיאה להרהר עליו כי אם שמעו ושתק כאחד התלמידים (ירוש' יבמות פ"ה ה"ב ב"ק פ"ב ה"א), אבל בריתו היתה אהו האחות והשלום ולא עצבו מימיו. לא כן החכמים הזקנים האחרים כי אם בוז יבזו לו לפעמים. פעם אחת שאל ר"י נשיאה את ר' ינאי שאלה בדיני נחלות והשיבו תשובה ויהו כאשר פקפק ר"י נשיאה על התשובה אמר ר' ינאי לר' יוחנן תלמידו אשר היה עמו במעמד ההיא: אנא העבירני ונלכה מזה כי אין זה האיש רוצה לקבל דברי תורה (ירוש' ב"ב פ"ה ה"א ובבלי שם קיא). וכן בשנים הראשונות לנשיאותו עשה הוהר בענין גם על תנאי וערערו עליו כל סיעתו ולא הודו לו (ירוש' ע"ג פ"ב ה"ט ובבלי שם ונמין ע"ג) ועוד עשה הוהר בענין מפלת סגדל והנה ר' תנינא ור' ינאי התקוממו נגדו.

14) שנת מות רבי לא נודע לנו בצמצום נמוך והרב רש"ל ראפרטש בכל השערותיו והשבונותיו. א. העלה דבר ברור. וגם נרעץ ס"ד תערה I שבסוף הספר לא הכריע הדבר. ולהכליתנו בזה תחבירו אף אין לנו צורך בכל זה ודי לנו לדעת החשבון בקרוב, וזה ברור כי רבי מת סביב לרביעית האחרונה למאה האחרונה של האלף הרביעי.